

Startnotitie WODC-onderzoek (intern)

Lees de annotatie voor toelichting bij de vragen met een *.

Aan	
Datum	December 2022
Projectnummer	3382
Werktitel	Staat van het notariaat – toegang tot notariële dienstverlening

Aanleiding en inhoud

Maatschappelijke relevantie*	Voor wat betreft de rol van het notariaat voor de burger en de ondernemer, spelen belangen als toegang tot het recht, rechtszekerheid, rechtsbescherming en vertrouwen in onafhankelijke expertise. De vraag is thans ook of iedereen in gelijke mate toegang tot het notariaat heeft en daarin ook op gelijke wijze behandeld wordt (rechtsgelijkheid).
Doelstelling project*	<p>Het doel van het onderzoek is op basis van de huidige stand van zaken te beoordelen of de beroepsgroep en het stelsel van het notariaat toekomstbestendig is, gelet op het belang van een goede rechtsbedeling van rechtzoekenden (burgers¹ en ondernemingen).</p> <p>De aanleiding voor het onderzoek is het Commissiedebat in de Tweede Kamer op 4 november 2021 over de juridische beroepen, en de toezegging die de toenmalig Minister voor Rechtsbescherming daarin deed om een onderzoek te laten verrichten naar de staat van het notariaat en de toegang tot de notariële dienstverlening.² De beroepsgroep zelf en de KNB hebben intern het debat hierover al gestart sinds 2020.</p> <p>Het gaat hierbij om een zogeheten onderhoudswens, in die zin dat het notariële stelsel op zich goed lijkt te functioneren, inclusief de Wet op het Notarisambt met de marktwerking die in 2000 in werking is getreden, maar dat tijdig onderzocht moet worden of er mogelijkheden zijn tot verbetering en/of modernisering en of het huidige stelsel toekomstbestendig is. De vraag daarbij is of het huidige notariaat past bij de behoeften die leven in de praktijk/de maatschappij. Het gaat daarbij dus uitdrukkelijk niet om een tweede evaluatie van de Wet op het Notarisambt³, en evenmin om een analyse van de marktwerking.</p>

¹ De woorden consument en burger zullen door elkaar worden gebruikt in deze startnotitie, totdat blijkt dat het meer opportuun is daarin een keuze te maken.

² Verslag vaste commissie voor Justitie en Veiligheid d.d. 4 november 2021, vergaderjaar 2021–2022, 35 925 VI, nr. 29, blz. 41.

³ Het beste van twee werelden, Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt, 2005.

	In november 2022 is de heer van Nispen met een initiatiefnota gekomen voor een sociaal notariaat. ⁴
Voor wie is het relevant* (partijen uit het veld / pers / wetenschap)	Het gaat om een analyse van de huidige stand van zaken binnen de beroepsgroep. De vraag of het ambt en het stelsel toekomstbestendig is, in het belang van een goede toegang tot het recht en rechtsbedeling van rechtzoekenden, is relevant voor burgers, ondernemingen (en belangenorganisaties daarvan), en de beroepsgroep en de KNB zelf. Daarbij is ook de vraag of er een sociaal notariaat zou moeten komen. Dit onderwerp kan daarmee ook de belangstelling hebben van de dagelijkse journalistiek, alsmede van (notariële) juridische vakbladen. Het is ook interessant voor hen die zich in de academische wereld met rechtspleging, juridische beroepen, rechtsbijstand en rechtseconomie bezighouden.
Probleemstelling	<ul style="list-style-type: none"> • Biedt het huidige stelsel van het notariaat aan rechtzoekenden (burgers & ondernemingen) voldoende toegang tot de breedte van de notariële dienstverlening met behoud van kwaliteit? • Past het huidige notariaat bij de behoeften die leven in de praktijk/de maatschappij? • Wat kan aldus worden gezegd over de staat van het notariaat? Zijn er verbeteringen nodig of wenselijk? Is een sociaal notariaat wenselijk? • Wat kan daarmee worden gezegd over de (mogelijkheden tot) toekomstbestendigheid van het notariaat in relatie tot de toegankelijkheid en kwaliteit voor de burger en de ondernemer?
Beleidscontext	<p><i>De juridische beroepen</i>⁵</p> <p>Voor het zeker stellen van het recht en het oplossen van juridische geschillen moeten burgers en ondernemingen gebruik kunnen maken van de diensten van advocaten, notarissen en gerechtsdeurwaarders. Deze juridische beroepen dragen in belangrijke mate bij aan de toegang tot het recht en aan het goed functioneren van de rechtsbedeling⁶. Het gegeven dat het publiek in voorkomende gevallen wettelijk verplicht is (domeinmonopolie) gebruik te maken van de advocaat, notaris en gerechtsdeurwaarder brengt met zich mee dat het ministerie van Justitie en Veiligheid moet waarborgen dat er zowel kwalitatief als kwantitatief voldoende aanbod beschikbaar is. Het ministerie is verantwoordelijk voor een goed functionerend rechtsbestel (stelselverantwoordelijkheid). Het domeinmonopolie is aan de juridische beroepen toegekend vanwege de publieke belangen (rechtszekerheid, rechtsbescherming) die in het geding zijn.</p> <p>Aan de andere kant zijn advocaten, gerechtsdeurwaarders en notarissen vrije beroepsbeoefenaars met een hybride status. Het zijn enerzijds ondernemers die hun beroep voor eigen risico uitoefenen, anderzijds zijn deze beroepen in een bepaalde mate door wetgeving gereguleerd in combinatie met zelfregulering door een publiekrechtelijke beroepsorganisatie (PBO). Die regulering moet er voor zorgen dat het publieke belang dat deze beroepsbeoefenaren dienen, niet alleen aan de werking van de markt wordt overgelaten en dat de toegang en kwaliteit van de dienstverlening wordt geborgd.</p> <p><i>De notaris</i></p> <p>Een notaris is een jurist en openbaar ambtenaar, benoemd door de overheid, die bevoegd is om authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet aan hem of haar die bevoegdheid toekent en een partij dit van hem of haar verlangt. Volgens de wet oefent de notaris zowel een ambt uit als een vrij beroep. Anders dan een ambtenaar, ontvangt de notaris geen bezoldiging van overheidswege voor</p>

⁴ https://www.sp.nl/sites/default/files/sociaal_notarissen.pdf

⁵ Ontleend aan het rapport 'Juridische beroepen in de toekomst', Ontwikkelingen binnen advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaarderschap, M. ter Voert, WODC, 2016, uit de inleiding, blz. 19.

⁶ het verschaffen van recht door de overheid; bediening, toepassing van het recht (www.ensie.nl)

zijn ambtelijk werk. De met de ambtsvervulling samenhangende kosten moeten worden bestreden uit de opbrengsten van de vrije dienstverlening⁷. De notaris verschaft rechtszekerheid, bevordert rechtsbescherming en waarborgt een goed functionerend rechtsverkeer door advisering en het vastleggen van rechtshandelingen en/of rechtsverhoudingen in notariële akten. Voor bepaalde akten is het inschakelen van een notaris verplicht (domeinmonopolie) en heeft de notaris een ministerieplicht (de verplichting diensten aan het publiek te verlenen). Kernwaarden van het notariaat zijn: onpartijdigheid, onafhankelijkheid, deskundigheid, integriteit en vertrouwelijkheid. Voor de notaris is de beroepsuitoefening in een bepaalde mate door wetgeving gereguleerd, namelijk via de Wet op het Notarisambt (Wna), in combinatie met zelfregulering door de beroepsgroep.

De Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) is de publiekrechtelijke beroepsorganisatie van de notarissen met een verordenende bevoegdheid. De KNB heeft tot taak een goede beroepsuitoefening en vakbekwaamheid door de leden te bevorderen. Andere instanties die kwaliteitsaspecten borgen zijn het Bureau Financieel Toezicht (BFT), dat integraal toezicht houdt op de beroepsgroep, de Kamer voor het notariaat, alwaar het tuchtrecht is ondergebracht en de Geschillencommissie Notariaat (klachtenbehandeling⁸).

De belangrijkste werkzaamheden van de notaris bestaan enerzijds uit voorlichting en advies en anderzijds uit vastlegging en registratie van (rechts)handelingen. De belangrijkste taken zijn:

- het vastleggen van afspraken in notariële akten, het bewaren van akten, en het afgeven van afschriften van de akte aan betrokkenen;
- het (laten) bijwerken van registers van onroerend goed, huwelijkse voorwaarden, naamloze en besloten vennootschappen, stichtingen en coöperaties;
- het leiden van besprekingen die aan de akte voorafgaan, het afwegen van de belangen van alle betrokkenen en het geven van advies;
- daarnaast vervullen notarissen een poortwachtersfunctie bij de bestrijding van witwaspraktijken, fraude en andere vormen van criminaliteit⁹.

Ontwikkelingen voor de dienstverlening juridische beroepen en de notaris i.h.b.

In het rapport Juridische beroepen in de toekomst uit 2016 inventariseert Ter Voert welke te verwachten ontwikkelingen van invloed kunnen zijn op de dienstverlening van advocaten, notarissen en deurwaarders en wat zij kunnen betekenen voor de toegang tot en de kwaliteit van de juridische dienstverlening. Zij keek daartoe naar technologische, economische en demografische ontwikkelingen, alsmede naar trends die zich binnen de beroepsgroepen voordoen. Het gaat daarbij om trends die mogelijk gevolgen hebben voor het publieke belang (rechtszekerheid en rechtsbescherming) en de daarmee verbonden toegankelijkheid en kwaliteit van de dienstverlening. De belangrijkste te verwachten ontwikkelingen en de gevolgen daarvan voor *de toegankelijkheid* voor drie beroepen zijn als volgt:¹⁰

Aanbod

- Ontwikkeling: de klant professionaliseert door het groeiende aanbod van hulpprogramma's op internet.
Gevolgen toegankelijkheid: standaard dienstverlening wordt steeds meer gedaan door hulpprogramma's. Voor complexe dienstverlening, blijft er

⁷ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Notaris>

⁸ Zie [Notariaat - De Geschillencommissie](#), deze geschillencommissie behandelt klachten over de kwaliteit van dienstverlening, de hoogte van de declaratie (tot 10.000 euro) en een verzoek tot schadevergoeding (tot 10.000 euro). Ook de tuchtrechter behandelt klachten van burgers over het notariaat

⁹ Ibid, MtV, blz. 57.

¹⁰ Ter Voert, 2016, blz. 38. Onder het kopje methoden & technieken zijn de criteria en indicatoren die zij geformuleerd heeft weergegeven.

professionele dienstverlening. De rol van de expert: bouwen van *betrouwbare*, kwalitatief goede systemen, controle en advies;

- *nieuwe (ongereguleerde)* aanbieders van buiten de traditionele beroepsgroepen dienen zich aan. Hoe verhouden deze zich tot hen?

Vraag

- Ontwikkeling: klant doet (eenvoudige) dingen zelf via allerlei hulpprogramma's internet.
Gevolg: de vraag naar *eenvoudige* dienstverlening neemt af;
- Toename internationale transacties, migratie, complexere regelgeving/samenlevingsvormen/familierelaties.
Gevolg: vraag naar *specialistische*, complexe dienstverlening neemt toe;
- Groeiende groep kwetsbaren (laag opgeleid, schulden, digibeet).
Gevolg: groeiende vraag naar *persoonlijke* dienstverlening.
- Vergrijzing. Gevolg: toenemende vraag naar *specifieke* dienstverlening.

Betaalbaarheid

- Ontwikkeling: efficiëntere werkprocessen. Meer zelf-help. Minder informatie asymmetrie, kritischer klanten, meer concurrentie.
Gevolgen toegankelijkheid: goedkopere dienstverlening en daardoor ook een groter bereik van problemen die rechtzoekenden aanpakken.
- Toename internationale transacties, migratie, complexere regelgeving/samenlevingsvormen/familierelaties.
Gevolg: mogelijk duurdere specifieke dienstverlening.

Bereikbaarheid

- Groeiend aanbod digitale hulpprogramma's 24/7 op internet bereikbaar.
Gevolgen toegankelijkheid: betere vindbaarheid dienstverlener.

De betekenis van deze ontwikkelingen en gevolgen voor *de rechtszoekende* binnen het notariaat is:

- behoefte aan nieuwe vormen van dienstverlening:
bij grote (internationale) bedrijven is in de toekomst meer vraag naar interdisciplinaire, grensoverschrijdende expertise; bij particulieren kunnen op het personen- en familierecht meer vragen ontstaan over grensoverschrijdende vraagstukken en complexe familiesituaties. Voor standaardakten zal de toegevoegde waarde van de notaris minder worden;
- toegankelijker dienstverlening:
Door verdere automatisering van standaardakten en de ontwikkeling van zelfhulpprogramma's en nieuwe producten, zal de dienstverlening goedkoper en breder toegankelijk worden. Dit kan een vraag naar akten of andere diensten aanspreken (bijvoorbeeld voor samenlevingscontracten, testamenten of andere nieuwe producten), die nu nog te duur worden bevonden;
- *kwaliteit verbetert maar er zijn ook risico's*;
Aandachtspunt is ook hier hoe klanten kunnen bepalen of de zelfhulpprogramma's, die zij gebruiken van goede kwaliteit of op hun situatie van toepassing zijn. En of de aanpak transparant is wat betreft bepaalde kernwaarden (bijv. onafhankelijk, vertrouwelijk) indien relevant.

De betekenis van de ontwikkelingen voor de notaris *als beroepsoefenaar*¹¹:

- De rol van de notaris verandert:
De notaris maakt gebruik van geautomatiseerde verbindingen met de benodigde basisregistraties en het Centraal Digitaal Repertorium (CDR), waarin alle notariële akten worden geregistreerd. Voor de akten waarvoor vervolgacties bij ketenpartners nodig zijn, zal er rechtstreekse communicatie mogelijk zijn vanuit het CDR. *Het personen- en familierecht* wordt belangrijker;
- Ondanks automatisering zal de adviesfunctie van het notariaat blijven.

¹¹ Ibid par. 4.3.2.

- De overheid legt de notaris steeds meer een poortwachtersfunctie op ter voorkoming van witwassen en fraudebestrijding;
- Meer specialisatie, meer (interdisciplinaire) samenwerking; kleine kantoren krijgen het moeilijk; er zijn nieuwe kennis en vaardigheden vereist.

Strategische Agenda Notariaat 20-25 van de KNB¹²

Bij het bepalen van de strategie voor de jaren 2020-2025 heeft de KNB, zoals het het zelf verwoordt, een analyse gemaakt van waar het notariaat staat en in welke maatschappelijke context het functioneert.

Hiertoe heeft het bestuur van de KNB in 2019 onder meer digitaal onderzoek onder ruim vierhonderd leden gedaan, evenals onderzoek naar ervaringen van advocaten, accountants, fiscalisten en makelaars met het notariaat. Voorst is aan klanten van notarissen gevraagd naar hun ervaringen met en verwachtingen van het notariaat. De missie van de Strategische Agenda 2020-2025 is de verankering van de toekomstbestendigheid van het notariaat:¹³

'In 2026 is de notaris de juridische adviseur bij uitstek in een complexe en digitale maatschappij. De notaris heeft oog voor maatschappelijke ontwikkelingen, is goed opgeleid en heeft alle gereedschappen voorhanden om deze rol uit te oefenen, zoals de Digitale Notariële Akte en NotarisID. Door verdergaande opleiding, soms specialisatie, en waar nodig ondersteuning door het bureau van de KNB, is de notaris wend-, en weerbaar en blijft het notariaat in alle opzichten aantrekkelijk om in te werken voor juristen en medewerkers.'

Er zijn drie thema's geformuleerd: samen voor mens en maatschappij, bescherming en zekerheid en futurepro(o)f, waartoe programma's door de KNB zijn opgezet.

Strategische agenda: thema samen voor mens en maatschappij¹⁴

Toegankelijkheid

Het notariaat moet toegankelijk zijn en blijven voor iedereen, fysiek én digitaal. Ook voor minder draagkrachtigen of mensen die anderszins moeilijk kunnen meekomen. De aansluiting tussen de juridische wereld en de individuele persoonlijke wereld wordt steeds complexer; samengestelde gezinnen, platformeconomie, innovatieve samenwerking. Het notariaat ziet het als haar maatschappelijke opgave om als juridisch adviseur en gids te fungeren.

Versterking digitale dienstverlening

Zowel bij klanten als bij notarissen bestaat behoefte aan hulp bij digitale dienstverlening. Veel klanten willen zaken digitaal regelen. Notarissen willen dat ook, maar kunnen door de kleinschalige organisatie van het notariaat (meer dan de helft van de ruim achthonderd notariskantoren heeft maar één notaris) dat niet individueel regelen. Daarnaast worstelen veel notarissen met de vraag *hoe ver* zij kunnen gaan in hun digitale dienstverlening. De KNB wil de (digitale) dienstverlening daartoe versterken.

Samenwerking

De KNB stimuleert samenwerking tussen notariskantoren onderling om de notariële rol te versterken op het gebied van automatisering, registraties, en toezicht (BFT).

Strategische agenda: thema (red: Rechts)bescherming en (red: rechts)zekerheid **Fraudepreventie**

De KNB wil fraudepreventie zo veel mogelijk collectief organiseren, omdat de verwachtingen soms hooggespannen zijn en druk kunnen leggen op de notaris.

Innovatie

¹² KNB, Strategische Agenda 2020-2025, vastgesteld door de Ledenraad van de KNB op 29 januari 2020, ontleend aan inleiding.

¹³ Ibid, samenvatting

¹⁴ Ibid, blz. 16

De KNB werkt met verschillende partijen samen om een veilige digitale omgeving te ontwikkelen voor het uitwisselen, controleren, certificeren en registreren van gegevens met een Notarieel Privacy Ecosysteem. Zo is het Centraal Digitaal Repertorium (CDR) samen met de Belastingdienst ontwikkeld. De KNB heeft ook de mogelijkheid van een digitale identiteit ontwikkeld (NotarisID) en werkt aan de ontwikkeling van digitale notariële akten¹⁵. Daartoe zal de Wna moeten worden gewijzigd. Met behulp van *textmining* van de tuchtrechtspraak kan de rechtszekerheid worden verhoogd. De BFT en KNB zullen dezelfde data die zij gebruiken in één database onderbrengen.

Wijziging Wna

De KNB heeft in 2019 het rapport 'Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage?' door mr.dr. Ch. Stokkermans gepubliceerd naar mogelijke knelpunten in de Wna die het beroep van notaris in de toekomst zouden kunnen belemmeren. Naar aanleiding daarvan heeft de KNB aanpassingen aan de Wna voorgesteld.

Strategische agenda: thema *Futurepro(o)f*

De academische opleiding notarieel recht wordt gevolgd door een driejarige beroepsopleiding in deeltijd. In 2020 heeft de Stichting Beroepsopleiding Notariaat, samen met de KNB, onderzocht in hoeverre de huidige beroepsopleiding aansluit bij wat de praktijk vraagt. Werkdruk, tekort aan voldoende gekwalificeerd personeel, wet- en regelgeving, tuchtrecht, en klanten en overheden stellen steeds hogere eisen. Dit en veranderende opvattingen over werk zijn redenen voor de KNB om aandacht te schenken aan de aantrekkelijkheid van het vak. De notaris van nu dient volgens de KNB naast juridische kennis ook over menselijke vaardigheden, ondernemersvaardigheden én digitale vaardigheden te beschikken.

Maatschappelijke verantwoordelijkheid, ethiek en integriteit dienen meer aandacht te krijgen zowel in de beroepsopleiding als bij permanente educatie. Tevens zouden er te weinig toegevoegd notarissen en kandidaat-notarissen zijn die notaris-ondernemer willen worden. Toegevoegd notarissen zijn notarissen zonder de zakelijke verantwoordelijkheid voor de onderneming van het notariskantoor. Uit arbeidsmarktonderzoek 2019 blijkt dat 31 procent van het ondervraagde juridisch personeel dat wel wil, 31 procent niet en 38 procent het nog niet weet.¹⁶

*Verslag vaste commissie voor Justitie en Veiligheid d.d. 4 november 2021*¹⁷

Tijdens dit debat informeert de heer Van Nispen waarom er eigenlijk geen door de overheid betaalde rechtshulp voor notarissen is. Hij stelt vervolgens:

'Het zou denk ik goed zijn om eens goed onderzoek te laten doen naar de staat van het notariaat. Hoe staat het ervoor? ...Zijn de toegankelijkheid en de betaalbaarheid eigenlijk wel beter geworden? Hoe zit het met de integriteitsschendingen? Zijn die niet toegenomen?' Van Nispen noemt vervolgens een aantal knelpunten in het notariaat, zoals de vraag of er een verbod moet komen op samenwerking tussen notarissen en accountants, de 'zwevende protocollen' (aktes van gestopte notarissen) en conflicterende plichten (geheimhoudingsplicht versus eis tot inzage van banken). De minister reageert als volgt:

'De heer Van Nispen en de heer Sneller zeiden: oké, we nemen aan dat er dingen goed gaan, maar wordt er nou ook eens wat fundamenteeler naar dat stelsel gekeken, zoals we dat ook bij een aantal andere beroepsgroepen hebben gedaan?... De wet (red: de Wna) als geheel is niet geëvalueerd, maar er is wel gekeken naar de effecten van de marktwerking. We zien toch dat dat op zich overwegend positieve effecten heeft gehad, zowel op het prijsniveau als op het

¹⁵ Bij een digitale akte gaat het er onder meer om dat er een gekwalificeerde digitale handtekening onder staat en dat de akte niet meer gewijzigd kan worden en gedurende lange tijd digitaal wordt opgeslagen/bewaard. Wetsvoorstel digitale oprichting BV is nu in behandeling in TK. Zie: [Online oprichting besloten vennootschappen \(36.085\) - Eerste Kamer der Staten-Generaal](#). Er zal een transitieagenda komen voor de verschillende producten.

¹⁶ <https://www.knb.nl/nieuwsberichten/onderzoek-hoge-werkdruk-weinig-ziekteverzuim>: Rapport 'Arbeidsmarkt notariaat, KNB.

¹⁷ vergaderjaar 2021–2022, 35 925 VI, nr. 29, blz. 8 en 41.

kwaliteitsniveau... Ik zou dus bereid zijn om in zijn richting de toezegging te doen dat ik met de KNB in gesprek ga om te kijken hoe we dat kunnen doen. Vergt dat een formele wetsevaluatie of kunnen we dat op een andere manier aanvliegen? Hij noemt dat zelf 'de staat van het notariaat'. Daarbij kunnen we ook de specifieke elementen (red: de knelpunten) die de heer Van Nispen benoemde, meenemen. ...

Minister Dekker stelt ook nog dat het binnen de Wet op de rechtsbijstand mogelijk is bijstand te laten verlenen door een notaris op basis van art. 56 Wna, als dat verplichte handelingen betreft, maar dat daar weinig gebruik van wordt gemaakt. De heer Van Nispen (SP), vindt dat nu juist het probleem en kan zich voorstellen dat ook dit terugkomt in het onderzoek naar de staat van het notariaat, waarin het juist om de toegankelijkheid en de betaalbaarheid gaat.¹⁸

In het Commissiedebat juridische beroepen d.d. 6 oktober 2022¹⁹ kondigt de heer Van Nispen zijn plan aan voor de oprichting van een sociaal notariaat. In november 2022 heeft hij daartoe een initiatiefnota opgesteld²⁰.

Onderzoeksvragen en toelichting

Onderzoeksvragen:

Opmaat

1. Hoe zou het begrip 'toegang' t.b.v. dit onderzoek kunnen worden geoperationaliseerd? Sluit daarbij in ieder geval aan bij de criteria en indicatoren van Ter Voert uit 2016, maar maak een onderscheid tussen het familierecht, het ondernemingsrecht en de vastgoedpraktijk.
2. Welke doelgroepen zouden kunnen worden onderscheiden binnen de burgers enerzijds en ondernemers anderzijds?

Ontwikkelingen stelsel notariaat in relatie tot toegang en kwaliteit

3. Hoe hebben de indicatoren voor toegang (van Ter Voert) over de volle breedte van de dienstverlening zich ontwikkeld over de afgelopen vijf jaar, alsmede andere kerncijfers en -gegevens van de KNB (zoals het aantal faillissementen, het aantal tuchtrechtzaken als het aantal bureaus dat onder toezicht staat (zie 'methoden & technieken)).
4. Hoe kunnen eventuele ontwikkelingen in deze cijfers worden verklaard (denk aan economische, demografische, digitale en/of ontwikkelingen binnen het notariaat)?
5. In hoeverre heeft het notariaat te maken met conflicterende plichten binnen het notariaat die de toegankelijkheid van het notariaat kunnen belemmeren?
6. Is er in het kader van de overdracht van dossiers, een probleem met zwevende protocollen en hoe wordt dat (ook digitaal) geadresseerd?
7. Hoe vaak is er de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op art. 56 Wna in het kader van de wet op de Rechtsbijstand? Onder welke voorwaarden kan deze vergoeding worden verstrekt aan welke doelgroep, en is deze regeling in die zin toegankelijk en publieksvriendelijk?

Digitale ontwikkelingen in relatie tot toegang en kwaliteit

8. Is de huidige opzet van de aangeboden digitale infrastructuur van het notariaat door de KNB voldoende up-to-date om de digitale ontwikkelingen bij te houden? Wat is bijvoorbeeld de stand van zaken t.a.v. het benutten door het notariaat van de digitale informatie van de belastingdienst (CDR) en de RvdR (huwelijksgoederenregister, HGR)?
9. Hoe is het notariaat (digitaal) geoutilleerd om de vereiste poortwachtersrol uit te voeren, en wat vinden notarissen daarvan?

¹⁸ Ibid, blz. 42.

¹⁹ Verslag van een commissiedebat, gehouden op 6 oktober 2022, over juridische beroepen, blz. 35.

²⁰ https://www.sp.nl/sites/default/files/sociaal_notarissen.pdf

	<p>10. Hoe zijn in de digitale dienstverlening de risico's en verantwoordelijkheden voor juistheid, veiligheid, kwaliteit en accuraatheid verdeeld tussen de notaris en die van de systeembouwer?</p> <p><i>Succesfactoren en/of risico's stelsel in relatie tot toegang en kwaliteit</i></p> <p>11. Welke succesfactoren en/of risico's brengen de geschetste economische, demografische, digitale en/of ontwikkelingen binnen het notariaat met zich mee, voor de toegang en de kwaliteit van het notariaat?</p> <p>12. Worden de risico's herkend, zo ja, door wie, welke betekenis wordt er aan gegeven, en hoe worden ze op grond waarvan gemitigeerd door welke bij het notariaat betrokken partijen?</p> <p><i>Toegankelijkheid op basis van behoeften in de praktijk?</i></p> <p>13. Wat kan aldus worden gezegd over de toegankelijkheid over de volle breedte van de dienstverlening en kwaliteit van het notariaat voor de rechtzoekende burger en ondernemer, te onderscheiden naar de doelgroepen in de sectoren familierecht, ondernemingsrecht en vastgoed?</p> <p>14. Welke groepen burgers en ondernemers profiteren, op welke wijze en welke niet? En wat kan op basis daarvan worden gezegd over de aansluiting van het notariaat op de behoeften in de praktijk?</p> <p>15. Op basis van beantwoording van de vorige vragen, welke succesfactoren en welke risico's en mogelijkheden kunnen worden geconstateerd t.a.v. het tegemoetkomen aan de behoeften in de praktijk?</p> <p>16. Hoe wil de beroepsgroep en/of de KNB de risico's en knelpunten adresseren of mitigeren? Welke risico's zijn nog niet geadresseerd?</p> <p>17. Als bepaalde doelgroepen niet worden bereikt, welke oplossingen zijn er om daaraan tegemoet te komen? Zou de instelling van een sociaal notariaat daartoe een oplossing vormen?</p> <p>18. Hoe zou de instelling van een sociaal notariaat zich verhouden tot de mogelijkheid van een vergoeding van de kosten voor de notaris op basis van art. 56 Wna?</p> <p><i>De staat van het notariaat en de (mogelijkheden tot) toekomstbestendigheid</i></p> <p>19. Wat kan aldus worden gezegd over de staat van het notariaat? Zijn er verbeteringen nodig of wenselijk om deze toekomstbestendig te maken?</p> <p>20. Is een sociaal notariaat wenselijk?</p> <p>21. Op basis van beantwoording van de vorige vragen, wat kan daarmee worden gezegd over de (mogelijkheden tot) <i>toekomstbestendigheid</i> van het notariaat in relatie tot de toegankelijkheid voor de burger en de ondernemer, te onderscheiden naar de drie sectoren, met behoud van de kwaliteit en de borging van het publieke belang?</p>
<p>Spelen theorieën een rol in het onderzoek?</p>	<p>Naar wens ter illustratie of duiding van bepaalde ontwikkelingen of rechtsbeginselen.</p>

Aanpak

<p>Methoden en technieken (voorzien gebruik van statistische tools)</p>	<p><i>Wat is er reeds gedaan aan onderzoek naar de Staat van het notariaat</i></p> <p>Uit de beleidscontext blijkt dat er de afgelopen jaren, in ieder geval de jaren voor Corona, al een grote inventarisatie is gedaan door of in opdracht van de KNB naar de staat van het notariaat. Het uitgangspunt voor onderhavig onderzoek zal zijn om voor de Kamer op een rijtje te zetten wat er allemaal al gedaan is de afgelopen jaren, en daarop voort te bouwen en het te actualiseren, indien dat nodig blijkt voor de beantwoording van de probleemstelling.</p> <p>Ten behoeve van de strategie 2020- 2025 zijn diverse, uiteenlopende onderzoeksactiviteiten verricht in opdracht van de KNB in en rond 2019, zoals:</p>
---	---

1. de publicatie van het rapport '*Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage*' door mr. dr. Ch. Stokkermans. Het rapport behandelt mogelijke knelpunten in de Wna;
2. een digitale enquête onder vierhonderd leden;
3. een vragenlijst onder advocaten, accountants, fiscalisten en makelaars naar hun ervaringen met het notariaat;
4. een vragenlijst onder klanten van notarissen naar hun ervaringen met en verwachtingen;
5. andere relevante onderzoeken verricht in opdracht van de KNB.

Nagegaan zou dienen te worden of bovengenoemde inventariserende onderzoeken mede input kunnen leveren voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Daartoe dient te worden nagegaan of deze als wetenschappelijk zijn te kwalificeren (beoordeeld op aspecten als onafhankelijkheid en validiteit). Zo ja, dan kunnen zij in het onderzoek worden betrokken.

Na deze inventarisaties begon de Corona-periode. De verwachting is dat deze periode, die gepaard ging met hoogconjunctuur, de digitale ontwikkelingen heeft versneld en dat daarmee mogelijke dilemma's als gevolg van deze ontwikkelingen zich scherper hebben afgetekend binnen het notariaat.

Aansluiting bij en voortbouwen op rapport Ter Voert 2016

Sinds de debatten van respectievelijk 4 november 2021 en 6 oktober 2022 is het onderzoek naar de staat van het notariaat in het licht komen te staan van de toegang tot het notariaat en in het verlengde daarvan naar de vraag of er in verband daarmee een sociaal notariaat zou dienen te komen. Dat is de reden waarom onderhavig onderzoek zich toespitst op de mate van toegang tot het notariaat. Voor het opstellen van criteria voor wat toegang is en welke indicatoren daartoe kunnen worden gebruikt, zou moeten worden aangesloten bij het rapport van Ter Voert uit 2016. De criteria en indicatoren voor toegang in dit rapport zijn als volgt:

Het aanbod van dienstverlening	aantal beroepsoefenaren; soort dienstverlening; specialisaties.
Vraag naar dienstverlening	aantal zaken
Betaalbaarheid, w.o. art. 56 Wna	tarieven
Bereikbaarheid	openingstijden; vindbaarheid dienstverlener

Criteria en indicatoren voor kwaliteit zijn:

Integriteit	Kernwaarden; beroepsnormen
Vakinhoudelijk	specialisatie, opleiding
Service	transparantie, snelheid, begrijpelijkheid, kantoororganisatie

Wel dient te worden nagegaan of deze criteria en indicatoren aanvulling behoeven. Verder is het nodig om bij de presentatie van de gegevens, onderscheid te maken tussen het familierecht, het ondernemingsrecht en de vastgoedpraktijk.

Verder kan op het rapport van Ter Voert worden voortgebouwd, door na te gaan wat de stand van zaken is ten aanzien van kerngegevens over het notariaat,

alsmede van de daarin geschetste ontwikkelingen en of (en in hoeverre) voorspelde of nieuwe dilemma's zich daarin voordoen. In onderhavig onderzoek dient daartoe de populatie van klanten van het notariaat al bij voorbaat te worden onderscheiden in relevante doelgroepen. Zo wordt het mogelijk om de mate van toegang per doelgroep in kaart te brengen.

Dit onderzoek spitst zich toe op de toegang tot het notariaat voor de rechtzoekenden. Er is besloten niet ook in dit onderzoek de toegang tot het notariaat voor de beroepsgroep te betrekken, omdat het daarmee qua omvang te groot zou worden. De aanvrager heeft reeds de wens geuit een dergelijk onderzoek voor de eerste tranche van 2024 te willen programmeren, na oplevering van onderhavig onderzoek.

Overige bronnen en methoden van onderzoek

Het is de bedoeling dat het onderzoek een overzicht verstrekt van relevante kerncijfers en -gegevens over de afgelopen 5 jaar van het notariaat. Deze zullen zijn te achterhalen via bijv. de KNB, de BFT, het CBS, de Kamers voor het notariaat en het departement.

Om inzicht te krijgen in het verloop van de ontwikkelingen alsmede de consequenties daarvan voor de praktijkvoering van het notariaat in relatie tot de toegang en de kwaliteit zal allereerst wetenschappelijke literatuur dienen te worden geraadpleegd, zoals eerder relevante onderzoeken (en eventueel secundaire analyses op vragenlijsten, indien wetenschappelijk geschikt, die gebruikt zijn voor de opstelling van de Strategische agenda door de KNB), artikelen, beleidsstukken van het departement evenals van de KNB, alsmede relevante websites van bijvoorbeeld specialistische verenigingen binnen het notariaat.

Op basis van deze schriftelijke studie kunnen in aanvulling daarop, vragen worden geformuleerd ten behoeve het houden van interviews, groepsgesprekken en/of enquêtes. Zo zou een vragenlijst voor de beroepsgroep kunnen worden opgesteld, die via de KNB zou kunnen worden uitgezet. Aan de hand van de enquête onder notarissen kunnen individuele notarissen worden uitgenodigd voor een verdiepend interview, al dan niet groepsgewijs.

De vraag is of het met de informatie die reeds beschikbaar is, nodig is ook enquêtes te houden onder professionals die met het notariaat werken, en cliënten, zoals door de KNB is gedaan in 2019. Als dat niet nodig blijkt²¹, zou kunnen worden geopteerd voor groepsinterviews in ieder geval met betrokken professionals om voort te bouwen op de informatie die er reeds is. Bij de beoordeling van het wel of niet houden van enquêtes onder deze verschillende groepen, is het vooral van belang na te gaan, of de behoeften in de praktijk bij burgers en ondernemers uit de reeds beschikbare informatie uit eerder enquêtes en/of via overige methoden van onderzoek in voldoende mate kunnen worden vastgesteld.

Er dienen in ieder geval (groeps)interviews te worden gereserveerd met vertegenwoordigers van:

- het departement;
- het ministerie van Economische Zaken;
- het ministerie van Binnenlandse zaken, of andere ministeries als dat relevant blijkt;
- de KNB;
- de BFT;
- tuchtrechters;
- auditoren van het peer review systeem van de KNB;
- academici;
- specialistische vakorganisaties binnen het notariaat;
- belangenorganisaties zoals Vereniging Eigen Huis en de Consumentenbond;

²¹ Bijvoorbeeld omdat door secundaire analyses de gevraagde informatie reeds kan worden gedestilleerd.

	<ul style="list-style-type: none"> - ketenpartners, als de Belastingdienst, de RvdR en makelaars. <p>Aan de hand van triangulatie van de bevindingen uit de verschillende bronnen van onderzoek, zouden de onderzoekers tot eigen conclusies dienen te komen.</p> <p>De offranten wordt gevraagd op basis van deze suggesties een onderzoeksvoorstel te doen.</p>
Wijze van uitvoering	<p>Extern:</p> <ul style="list-style-type: none"> - [REDACTED] - [REDACTED] - [REDACTED] - [REDACTED] - [REDACTED] - [REDACTED]
Gevraagde producten en/of activiteiten (inclusief wijze van kennisoverdracht) *	<ul style="list-style-type: none"> - Een onderzoeksrapport in Word- en pdf (volgens auteursinstructie); - Aparte leesvervangende samenvattingen (met WODC-logo); - Minimaal 1 communicatieproduct in een vorm die past bij doel en doelgroep, een interview in een dagblad, of een artikel in een juridisch (notarieel) vakblad of een presentatie te houden op een seminar over het notariaat van bijv. de KNB. Offranten kunnen hiertoe ook een suggestie doen. <p>En:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Secretariaat begeleidingscommissie (waaronder: agenda opstellen, verslagen maken, vergaderingen plannen, verspreiden van stukken). - Overleg met de afdeling C&I van het WODC over communicatieproduct (in de fase dat de resultaten enigszins duidelijk beginnen te worden). - Het WODC wordt eigenaar van al het tijdens het onderzoek verzamelde en ontwikkelde materiaal, met inbegrip van registraties, databestanden, (ingevulde) vragenlijsten, observatieprotocollen, rapportages en dergelijke. - Eventuele opdrachtnemer moet onderzoeksmateriaal gedurende een periode van twintig jaar, ingaande op de datum van ondertekening van de overeenkomst, om niet voor het WODC bewaren. - Indien n>100: Overdrachtsdocument en onderzoeksdata (zie *). <p>(Onderzoeksmateriaal anders dan databestanden met een N>100 hoeven niet standaard aan het WODC te worden opgestuurd.)</p> <p>* Het overdrachtsdocument beschrijft de uitvoering en verantwoording van de steekproeftrekking, het veldwerk, de verwerking van de gegevens en de analyses van het databestand. In dit document dienen tevens de gebruikte vragenlijst(en) te zijn opgenomen, inclusief de rekenregels (syntax) en de wijze waarop de gegevens voor de rapportage(s) zijn berekend uit het databestand. In het document dient expliciet te worden aangegeven hoe is omgegaan met weegfactoren in geval van disproportionele steekproeven en met uitbijters. In het databestand zijn variabelen- en valuelabels duidelijk gespecificeerd. De dataset is ontdaan van direct identificerende persoonsgegevens. Dat wil zeggen: ze bevatten geen namen, geen adressen en woonplaatsen (alleen de vier postcodecijfers zijn toegestaan), geen geboortegegevens (alleen het geboortjaar is toegestaan), geen gegevens over het beroep van respondenten (omgecodeerde beroepsgegevens zijn wel mogelijk), geen BSN-nummer en geen contactgegevens. Ook informed consent verklaringen van respondenten over hergebruik van de data horen bij het overdrachtsdocument.</p>

Datamanagement	☐ Er is een datamanagementplan ingevuld en afgestemd met het datamanagementteam.
Persoonsgegevens	☐ Er is een PIA pre-scan uitgevoerd, afgestemd met de privacy officer en bijgevoegd. De verwachting is dat pas op basis van het voorstel en de inhoud en doelgroep van de enquêtes bepaald kan worden of er met persoonsgegevens gewerkt gaat worden. Zo ja, zal dan een PIA worden opgesteld.
Risico's, onzekerheden, besispunten	De mate waarin het nodig is enquêtes te houden, nu er al veel onderzoek is verricht. De vraag in hoeverre deze enquêtes en in opdracht van de KNB uitgevoerde onderzoeken de toets der wetenschappelijkheid kunnen doorstaan.
Begeleidingscommissie	Ja, met een voorzitter uit de academische wereld, afhankelijk van wie het onderzoek gaan uitvoeren.
Overig (o.m. relevante eerdere onderzoeken)	<ul style="list-style-type: none"> • Strategische Agenda Notariaat, 2020-2025, KNB; • Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage', mr. dr Ch. Stokkermans, januari 2019; • Evaluatierapport BFT, SEO, 2018; • De maatschappelijke positie van de notaris in het rechtsverkeer, focus op fraudepreventie', notitie, KNB, november 2017; • 'Juridische beroepen in de toekomst', Ontwikkelingen binnen advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaarderij, M. ter Voert, WODC, 2016; • Notaris ID, Identificeren met behulp van de notaris, Notariaat Magazine editie 7, september 2015; • onderzoek naar de juridische en rechtskundige dienstverlening, Ecorys 2014; • Kwaliteit in zware tijd', Marktwerving, vraaguitval en notariële dienstverlening, M.J. ter Voert, F. Zwenk, m.m.v. E.M.Th. Beenackers, 2011; • Een blik op de toekomst van het notariaat na tien jaar marktwerving, SEO, 2009: http://www.seo.nl/pagina/article.
Controle en hergebruik data	<p>Het WODC behoudt zich het recht voor om, ook tijdens de looptijd van het onderzoek de data in te zien en te controleren. Het WODC wijst hierbij ook op de mogelijkheid dat dit onderzoek in een periodieke steekproef valt waarbij al het onderzoeksmateriaal in een audit wordt ingezien en op betrouwbaarheid en zorgvuldigheid wordt beoordeeld.</p> <p>De onderzoeksdata kunnen onder voorwaarden ook aan andere partijen dan de opdrachtnemer beschikbaar worden gesteld voor secundaire wetenschappelijke analyses. De bestanden met een $n \geq 100$ worden daartoe door het WODC beschikbaar gesteld aan het Data Archiving and Networked Services (DANS) van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Kwalitatieve bestanden en bestanden met een $n < 100$ komen ook voor hergebruik in aanmerking. Voor hergebruik van data is in alle gevallen toestemming van het WODC nodig, ook wanneer het hergebruik uitgevoerd wordt door de opdrachtnemer van het oorspronkelijke onderzoek.</p>
Benodigde expertise	Kennis van het notarieel recht, het notariaat, de beroepsuitoefening, alsmede de regulering daarvan en de rol van het departement en de KNB daarin; kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden (t.b.v. literatuur- en documentonderzoek, enquêtes, (groeps)interviews, alsmede de uitwerking en verslaglegging daarvan.
Wijze van uitvoering	Onderzoekers worden geacht de (on)mogelijkheden voor tijdige uitvoering van hun onderzoeksplan adequaat in te schatten. Vertraging in de uitvoering, ook door externe factoren, behoort tot het 'ondernemersrisico' van de opdrachtnemer. Het al of niet inschakelen van tijdelijke werknemers is de verantwoordelijkheid van de opdrachtnemer. Bij vertraging zijn de gevolgen, zoals kosten voor verlenging van contracten, voor rekening van opdrachtnemer.

Na sluiting van het contract honoreert het WODC geen verzoeken om extra betaling of vergoeding van 'meerwerk' tenzij het nieuw overeengekomen activiteiten betreft (conform ARVODI-2018).

Bijlage t.b.v. invoer van projectgegevens in Navision en Onderzoekdatabase

Projectnummer	3382
Aanvrager DG	DGRR
Aanvrager directie	DRB (SBA)
Contactpersoon aanvrager	[REDACTED]
Uitvoerende afdeling WODC	EWB
Contactpersoon WODC	[REDACTED]
Nummer begrotingsartikel ¹	32.2
Opgenomen in WODC-programmering?	Ja
Zo ja: programmeringsjaar en -ronde	2022, vierde tranche

Begroting

Begroting kosten extern uitvoeren, incl. BTW (per jaar specificeren)	137.000 Euro (68.500 over 2023 en 68.500 over 2024) inclusief 5.000 voor communicatie.
Begroting uren WODC, waarbij ook uren van EWB voor projectbegeleiding (beide per jaar specificeren)	130 (30 over 2022, 70 over 2023, 30 over 2024)
Begroting kosten communicatie (uren en externe kosten)	5.000 Euro, voor de werkzaamheden en de tijd die het met zich meebrengt om o.m. een artikel te schrijven, een interview te geven en/of een bijdrage te leveren op een seminar/congres. Daarnaast voor de budgettering van activiteiten die door de onderzoekers worden voorgesteld.
Financieringsbron	WODC
(Mede)financiering door derden? Zo ja: 1. toezegging bijvoegen)	Neen
2. door wie?	N.v.t.
3. bedrag(en) cofinanciering	n.v.t.

Planning

Geplande begindatum project	Maart 2023
Geplande einddatum project	Januari 2024
Aanbieding publicatie aan:	DGRR

Overig

Evaluatie	Ja
-----------	----

Zo ja, welke?	Inventariserende evaluatie, zowel kwantitatief als kwalitatief
Kamertoezegging:	Toezegging MRB tijdens het TK-commissiedebat juridische beroepen op 4 november 2021
Zo ja: vindplaats en nummer	TK 2021 – 2022, 35925 VI, nr. 29, blz. 40 en 41
Samenvatting onderzoek (voor in Onderzoeksdatabank en op website)	De aanleiding voor het onderzoek is het Commissiedebat in de Tweede Kamer op 4 november 2021 over de juridische beroepen, en de toezegging die de toenmalig Minister voor Rechtsbescherming daarin deed om een onderzoek te laten verrichten naar de staat van het notariaat en de toegang tot de notariële dienstverlening voor rechtzoekenden (burgers en ondernemingen). Van belang daarbij is de vraag of het huidige notariaat past bij de behoeften die leven in de praktijk/de maatschappij. In dat kader wordt ook onderzocht of het huidige stelsel toekomstbestendig is, en of aanleiding is of mogelijkheden zijn tot verbetering en/of modernisering daarvan.
Zoektermen (voor website, repository en onderzoeksdatabank)	Notariaat, notaris, juridische beroepen, toegang tot het recht, toegang tot juridische beroepen.

Startnotitie WODC-onderzoek (extern)

Lees de annotatie voor toelichting bij de vragen met een *.

Aan	
Van afdelingshoofd	
Opsteller	
Datum	
Projectnummer	
Werktitel	Staat van het notariaat – toegang tot notariële dienstverlening

Aanleiding en inhoud

Maatschappelijke relevantie*	<p>Voor wat betreft de rol van het notariaat voor de burger en de ondernemer, spelen belangen als toegang tot het recht, rechtszekerheid, rechtsbescherming en vertrouwen in onafhankelijke expertise. De vraag is thans ook of iedereen in gelijke mate toegang tot het notariaat heeft en daarin ook op gelijke wijze behandeld wordt (rechtsgelijkheid).</p>
Doelstelling project*	<p>Het doel van het onderzoek is op basis van de huidige stand van zaken te beoordelen of de beroepsgroep en het stelsel van het notariaat toekomstbestendig is, gelet op het belang van een goede rechtsbedeling van rechtzoekenden (burgers¹ en ondernemingen).</p> <p>De aanleiding voor het onderzoek is het Commissiedebat in de Tweede Kamer op 4 november 2021 over de juridische beroepen, en de toezegging die de toenmalig Minister voor Rechtsbescherming daarin deed om een onderzoek te laten verrichten naar de staat van het notariaat en de toegang tot de notariële dienstverlening.² De beroepsgroep zelf en de KNB hebben intern het debat hierover al gestart sinds 2020.</p> <p>Het gaat hierbij om een zogeheten onderhoudswens, in die zin dat het notariële stelsel op zich goed lijkt te functioneren, inclusief de Wet op het Notarisambt met de marktwerking die in 2000 in werking is getreden, maar dat tijdig onderzocht moet worden of er mogelijkheden zijn tot verbetering en/of modernisering en of het huidige stelsel toekomstbestendig is. De vraag daarbij is of het huidige notariaat past bij de behoeften die leven in de praktijk/de maatschappij. Het gaat daarbij dus uitdrukkelijk niet om een tweede evaluatie van de Wet op het Notarisambt³, en evenmin om een analyse van de marktwerking.</p>

¹ De woorden consument en burger zullen door elkaar worden gebruikt in deze startnotitie, totdat blijkt dat het meer opportuun is daarin een keuze te maken.

² Verslag vaste commissie voor Justitie en Veiligheid d.d. 4 november 2021, vergaderjaar 2021–2022, 35 925 VI, nr. 29, blz. 41.

³ Het beste van twee werelden, Commissie Evaluatie Wet op het notarisambt, 2005.

	In november 2022 is de heer van Nispen met een initiatiefnota gekomen voor een sociaal notariaat. ⁴
Voor wie is het relevant* (partijen uit het veld / pers / wetenschap)	Het gaat om een analyse van de huidige stand van zaken binnen de beroepsgroep. De vraag of het ambt en het stelsel toekomstbestendig is, in het belang van een goede toegang tot het recht en rechtsbedeling van rechtzoekenden, is relevant voor burgers, ondernemingen (en belangenorganisaties daarvan), en de beroepsgroep en de KNB zelf. Daarbij is ook de vraag of er een sociaal notariaat zou moeten komen. Dit onderwerp kan daarmee ook de belangstelling hebben van de dagelijkse journalistiek, alsmede van (notariële) juridische vakbladen. Het is ook interessant voor hen die zich in de academische wereld met rechtspleging, juridische beroepen, rechtsbijstand en rechtseconomie bezighouden.
Probleemstelling	<ul style="list-style-type: none"> • Biedt het huidige stelsel van het notariaat aan rechtzoekenden (burgers & ondernemingen) voldoende toegang tot de breedte van de notariële dienstverlening met behoud van kwaliteit? • Past het huidige notariaat bij de behoeften die leven in de praktijk/de maatschappij? • Wat kan aldus worden gezegd over de staat van het notariaat? Zijn er verbeteringen nodig of wenselijk? Is een sociaal notariaat wenselijk? • Wat kan daarmee worden gezegd over de (mogelijkheden tot) toekomstbestendigheid van het notariaat in relatie tot de toegankelijkheid en kwaliteit voor de burger en de ondernemer?
Beleidscontext	<p><i>De juridische beroepen</i>⁵</p> <p>Voor het zeker stellen van het recht en het oplossen van juridische geschillen moeten burgers en ondernemingen gebruik kunnen maken van de diensten van advocaten, notarissen en gerechtsdeurwaarders. Deze juridische beroepen dragen in belangrijke mate bij aan de toegang tot het recht en aan het goed functioneren van de rechtsbedeling⁶. Het gegeven dat het publiek in voorkomende gevallen wettelijk verplicht is (domeinmonopolie) gebruik te maken van de advocaat, notaris en gerechtsdeurwaarder brengt met zich mee dat het ministerie van Justitie en Veiligheid moet waarborgen dat er zowel kwalitatief als kwantitatief voldoende aanbod beschikbaar is. Het ministerie is verantwoordelijk voor een goed functionerend rechtsbestel (stelselverantwoordelijkheid). Het domeinmonopolie is aan de juridische beroepen toegekend vanwege de publieke belangen (rechtszekerheid, rechtsbescherming) die in het geding zijn.</p> <p>Aan de andere kant zijn advocaten, gerechtsdeurwaarders en notarissen vrije beroepsbeoefenaars met een hybride status. Het zijn enerzijds ondernemers die hun beroep voor eigen risico uitoefenen, anderzijds zijn deze beroepen in een bepaalde mate door wetgeving gereguleerd in combinatie met zelfregulering door een publiekrechtelijke beroepsorganisatie (PBO). Die regulering moet er voor zorgen dat het publieke belang dat deze beroepsbeoefenaren dienen, niet alleen aan de werking van de markt wordt overgelaten en dat de toegang en kwaliteit van de dienstverlening wordt geborgd.</p> <p><i>De notaris</i></p> <p>Een notaris is een jurist en openbaar ambtenaar, benoemd door de overheid, die bevoegd is om authentieke akten te verlijden in de gevallen waarin de wet aan hem of haar die bevoegdheid toekent en een partij dit van hem of haar verlangt. Volgens de wet oefent de notaris zowel een ambt uit als een vrij beroep. Anders</p>

⁴ https://www.sp.nl/sites/default/files/sociaal_notarissen.pdf

⁵ Ontleend aan het rapport 'Juridische beroepen in de toekomst', Ontwikkelingen binnen advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaarderij, M. ter Voert, WODC, 2016, uit de inleiding, blz. 19.

⁶ het verschaffen van recht door de overheid; bediening, toepassing van het recht (www.ensie.nl)

dan een ambtenaar, ontvangt de notaris geen bezoldiging van overheidswege voor zijn ambtelijk werk. De met de ambtsvervulling samenhangende kosten moeten worden bestreden uit de opbrengsten van de vrije dienstverlening⁷.

De notaris verschaft rechtszekerheid, bevordert rechtsbescherming en waarborgt een goed functionerend rechtsverkeer door advisering en het vastleggen van rechtshandelingen en/of rechtsverhoudingen in notariële akten. Voor bepaalde akten is het inschakelen van een notaris verplicht (domeinmonopolie) en heeft de notaris een ministerieplicht (de verplichting diensten aan het publiek te verlenen). Kernwaarden van het notariaat zijn: onpartijdigheid, onafhankelijkheid, deskundigheid, integriteit en vertrouwelijkheid. Voor de notaris is de beroepsuitoefening in een bepaalde mate door wetgeving gereguleerd, namelijk via de Wet op het Notarisambt (Wna), in combinatie met zelfregulering door de beroepsgroep.

De Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) is de publiekrechtelijke beroepsorganisatie van de notarissen met een verordenende bevoegdheid. De KNB heeft tot taak een goede beroepsuitoefening en vakbekwaamheid door de leden te bevorderen. Andere instanties die kwaliteitsaspecten borgen zijn het Bureau Financieel Toezicht (BFT), dat integraal toezicht houdt op de beroepsgroep, de Kamer voor het notariaat, alwaar het tuchtrecht is ondergebracht en de Geschillencommissie Notariaat (klachtenbehandeling⁸).

De belangrijkste werkzaamheden van de notaris bestaan enerzijds uit voorlichting en advies en anderzijds uit vastlegging en registratie van (rechts)handelingen. De belangrijkste taken zijn:

- het vastleggen van afspraken in notariële akten, het bewaren van akten, en het afgeven van afschriften van de akte aan betrokkenen;
- het (laten) bijwerken van registers van onroerend goed, huwelijkse voorwaarden, naamloze en besloten vennootschappen, stichtingen en coöperaties;
- het leiden van besprekingen die aan de akte voorafgaan, het afwegen van de belangen van alle betrokkenen en het geven van advies;
- daarnaast vervullen notarissen een poortwachtersfunctie bij de bestrijding van witwaspraktijken, fraude en andere vormen van criminaliteit⁹.

Ontwikkelingen voor de dienstverlening juridische beroepen en de notaris i.h.b.

In het rapport Juridische beroepen in de toekomst uit 2016 inventariseert Ter Voert welke te verwachten ontwikkelingen van invloed kunnen zijn op de dienstverlening van advocaten, notarissen en deurwaarders en wat zij kunnen betekenen voor de toegang tot en de kwaliteit van de juridische dienstverlening. Zij keek daartoe naar technologische, economische en demografische ontwikkelingen, alsmede naar trends die zich binnen de beroepsgroepen voordoen. Het gaat daarbij om trends die mogelijk gevolgen hebben voor het publieke belang (rechtszekerheid en rechtsbescherming) en de daarmee verbonden toegankelijkheid en kwaliteit van de dienstverlening. De belangrijkste te verwachten ontwikkelingen en de gevolgen daarvan voor *de toegankelijkheid* voor drie beroepen zijn als volgt:¹⁰

Aanbod

- Ontwikkeling: de klant professionaliseert door het groeiende aanbod van hulpprogramma's op internet.
Gevolgen toegankelijkheid: standaard dienstverlening wordt steeds meer gedaan door hulpprogramma's. Voor complexe dienstverlening, blijft er

⁷ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Notaris>

⁸ Zie [Notariaat - De Geschillencommissie](#), deze geschillencommissie behandelt klachten over de kwaliteit van dienstverlening, de hoogte van de declaratie (tot 10.000 euro) en een verzoek tot schadevergoeding (tot 10.000 euro). Ook de tuchtrechter behandelt klachten van burgers over het notariaat

⁹ Ibid, MtV, blz. 57.

¹⁰ Ter Voert, 2016, blz. 38. Onder het kopje methoden & technieken zijn de criteria en indicatoren die zij geformuleerd heeft weergegeven.

professionele dienstverlening. De rol van de expert: bouwen van *betrouwbare*, kwalitatief goede systemen, controle en advies;

- *nieuwe (ongereguleerde)* aanbieders van buiten de traditionele beroepsgroepen dienen zich aan. Hoe verhouden deze zich tot hen?

Vraag

- Ontwikkeling: klant doet (eenvoudige) dingen zelf via allerlei hulpprogramma's internet.
Gevolg: de vraag naar *eenvoudige* dienstverlening neemt af;
- Toename internationale transacties, migratie, complexere regelgeving/samenlevingsvormen/familierelaties.
Gevolg: vraag naar *specialistische*, complexe dienstverlening neemt toe;
- Groeiende groep kwetsbaren (laag opgeleid, schulden, digibeet).
Gevolg: groeiende vraag naar *persoonlijke* dienstverlening.
- Vergrijzing. Gevolg: toenemende vraag naar *specifieke* dienstverlening.

Betaalbaarheid

- Ontwikkeling: efficiëntere werkprocessen. Meer zelf-help. Minder informatie asymmetrie, kritischer klanten, meer concurrentie.
Gevolgen toegankelijkheid: goedkopere dienstverlening en daardoor ook een groter bereik van problemen die rechtzoekenden aanpakken.
- Toename internationale transacties, migratie, complexere regelgeving/samenlevingsvormen/familierelaties.
Gevolg: mogelijk duurdere specifieke dienstverlening.

Bereikbaarheid

- Groeiend aanbod digitale hulpprogramma's 24/7 op internet bereikbaar.
Gevolgen toegankelijkheid: betere vindbaarheid dienstverlener.

De betekenis van deze ontwikkelingen en gevolgen voor *de rechtszoekende* binnen het notariaat is:

- behoefte aan nieuwe vormen van dienstverlening:
bij grote (internationale) bedrijven is in de toekomst meer vraag naar interdisciplinaire, grensoverschrijdende expertise; bij particulieren kunnen op het personen- en familierecht meer vragen ontstaan over grensoverschrijdende vraagstukken en complexe familiesituaties. Voor standaardakten zal de toegevoegde waarde van de notaris minder worden;
- toegankelijker dienstverlening:
Door verdere automatisering van standaardakten en de ontwikkeling van zelfhulpprogramma's en nieuwe producten, zal de dienstverlening goedkoper en breder toegankelijk worden. Dit kan een vraag naar akten of andere diensten aanspreken (bijvoorbeeld voor samenlevingscontracten, testamenten of andere nieuwe producten), die nu nog te duur worden bevonden;
- *kwaliteit verbetert maar er zijn ook risico's*;
Aandachtspunt is ook hier hoe klanten kunnen bepalen of de zelfhulpprogramma's, die zij gebruiken van goede kwaliteit of op hun situatie van toepassing zijn. En of de aanpak transparant is wat betreft bepaalde kernwaarden (bijv. onafhankelijk, vertrouwelijk) indien relevant.

De betekenis van de ontwikkelingen voor de notaris *als beroepsoefenaar*¹¹:

- De rol van de notaris verandert:
De notaris maakt gebruik van geautomatiseerde verbindingen met de benodigde basisregistraties en het Centraal Digitaal Repertorium (CDR), waarin alle notariële akten worden geregistreerd. Voor de akten waarvoor vervolgacties bij ketenpartners nodig zijn, zal er rechtstreekse communicatie mogelijk zijn vanuit het CDR. *Het personen- en familierecht* wordt belangrijker;
- Ondanks automatisering zal de adviesfunctie van het notariaat blijven.

¹¹ Ibid par. 4.3.2.

- De overheid legt de notaris steeds meer een poortwachtersfunctie op ter voorkoming van witwassen en fraudebestrijding;
- Meer specialisatie, meer (interdisciplinaire) samenwerking; kleine kantoren krijgen het moeilijk; er zijn nieuwe kennis en vaardigheden vereist.

Strategische Agenda Notariaat 20-25 van de KNB¹²

Bij het bepalen van de strategie voor de jaren 2020-2025 heeft de KNB, zoals het het zelf verwoordt, een analyse gemaakt van waar het notariaat staat en in welke maatschappelijke context het functioneert.

Hiertoe heeft het bestuur van de KNB in 2019 onder meer digitaal onderzoek onder ruim vierhonderd leden gedaan, evenals onderzoek naar ervaringen van advocaten, accountants, fiscalisten en makelaars met het notariaat. Voorst is aan klanten van notarissen gevraagd naar hun ervaringen met en verwachtingen van het notariaat. De missie van de Strategische Agenda 2020-2025 is de verankering van de toekomstbestendigheid van het notariaat:¹³

'In 2026 is de notaris de juridische adviseur bij uitstek in een complexe en digitale maatschappij. De notaris heeft oog voor maatschappelijke ontwikkelingen, is goed opgeleid en heeft alle gereedschappen voorhanden om deze rol uit te oefenen, zoals de Digitale Notariële Akte en NotarisID. Door verdergaande opleiding, soms specialisatie, en waar nodig ondersteuning door het bureau van de KNB, is de notaris wend-, en weerbaar en blijft het notariaat in alle opzichten aantrekkelijk om in te werken voor juristen en medewerkers.'

Er zijn drie thema's geformuleerd: samen voor mens en maatschappij, bescherming en zekerheid en futurepro(o)f, waartoe programma's door de KNB zijn opgezet.

Strategische agenda: thema samen voor mens en maatschappij¹⁴

Toegankelijkheid

Het notariaat moet toegankelijk zijn en blijven voor iedereen, fysiek én digitaal. Ook voor minder draagkrachtigen of mensen die anderszins moeilijk kunnen meekomen. De aansluiting tussen de juridische wereld en de individuele persoonlijke wereld wordt steeds complexer; samengestelde gezinnen, platformeconomie, innovatieve samenwerking. Het notariaat ziet het als haar maatschappelijke opgave om als juridisch adviseur en gids te fungeren.

Versterking digitale dienstverlening

Zowel bij klanten als bij notarissen bestaat behoefte aan hulp bij digitale dienstverlening. Veel klanten willen zaken digitaal regelen. Notarissen willen dat ook, maar kunnen door de kleinschalige organisatie van het notariaat (meer dan de helft van de ruim achthonderd notariskantoren heeft maar één notaris) dat niet individueel regelen. Daarnaast worstelen veel notarissen met de vraag *hoe ver* zij kunnen gaan in hun digitale dienstverlening. De KNB wil de (digitale) dienstverlening daartoe versterken.

Samenwerking

De KNB stimuleert samenwerking tussen notariskantoren onderling om de notariële rol te versterken op het gebied van automatisering, registraties, en toezicht (BFT).

Strategische agenda: thema (red: Rechts)bescherming en (red: rechts)zekerheid **Fraudepreventie**

De KNB wil fraudepreventie zo veel mogelijk collectief organiseren, omdat de verwachtingen soms hooggespannen zijn en druk kunnen leggen op de notaris.

Innovatie

¹² KNB, Strategische Agenda 2020-2025, vastgesteld door de Ledenraad van de KNB op 29 januari 2020, ontleend aan inleiding.

¹³ Ibid, samenvatting

¹⁴ Ibid, blz. 16

De KNB werkt met verschillende partijen samen om een veilige digitale omgeving te ontwikkelen voor het uitwisselen, controleren, certificeren en registreren van gegevens met een Notarieel Privacy Ecosysteem. Zo is het Centraal Digitaal Repertorium (CDR) samen met de Belastingdienst ontwikkeld. De KNB heeft ook de mogelijkheid van een digitale identiteit ontwikkeld (NotarisID) en werkt aan de ontwikkeling van digitale notariële akten¹⁵. Daartoe zal de Wna moeten worden gewijzigd. Met behulp van *textmining* van de tuchtrechtspraak kan de rechtszekerheid worden verhoogd. De BFT en KNB zullen dezelfde data die zij gebruiken in één database onderbrengen.

Wijziging Wna

De KNB heeft in 2019 het rapport 'Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage?' door mr.dr. Ch. Stokkermans gepubliceerd naar mogelijke knelpunten in de Wna die het beroep van notaris in de toekomst zouden kunnen belemmeren. Naar aanleiding daarvan heeft de KNB aanpassingen aan de Wna voorgesteld.

Strategische agenda: thema *Futurepro(o)f*

De academische opleiding notarieel recht wordt gevolgd door een driejarige beroepsopleiding in deeltijd. In 2020 heeft de Stichting Beroepsopleiding Notariaat, samen met de KNB, onderzocht in hoeverre de huidige beroepsopleiding aansluit bij wat de praktijk vraagt. Werkdruk, tekort aan voldoende gekwalificeerd personeel, wet- en regelgeving, tuchtrecht, en klanten en overheden stellen steeds hogere eisen. Dit en veranderende opvattingen over werk zijn redenen voor de KNB om aandacht te schenken aan de aantrekkelijkheid van het vak. De notaris van nu dient volgens de KNB naast juridische kennis ook over menselijke vaardigheden, ondernemersvaardigheden én digitale vaardigheden te beschikken.

Maatschappelijke verantwoordelijkheid, ethiek en integriteit dienen meer aandacht te krijgen zowel in de beroepsopleiding als bij permanente educatie. Tevens zouden er te weinig toegevoegd notarissen en kandidaat-notarissen zijn die notaris-ondernemer willen worden. Toegevoegd notarissen zijn notarissen zonder de zakelijke verantwoordelijkheid voor de onderneming van het notariskantoor. Uit arbeidsmarktonderzoek 2019 blijkt dat 31 procent van het ondervraagde juridisch personeel dat wel wil, 31 procent niet en 38 procent het nog niet weet.¹⁶

Verslag vaste commissie voor Justitie en Veiligheid d.d. 4 november 2021¹⁷

Tijdens dit debat informeert de heer Van Nispen waarom er eigenlijk geen door de overheid betaalde rechtshulp voor notarissen is. Hij stelt vervolgens:

'Het zou denk ik goed zijn om eens goed onderzoek te laten doen naar de staat van het notariaat. Hoe staat het ervoor? ...Zijn de toegankelijkheid en de betaalbaarheid eigenlijk wel beter geworden? Hoe zit het met de integriteitsschendingen? Zijn die niet toegenomen?' Van Nispen noemt vervolgens een aantal knelpunten in het notariaat, zoals de vraag of er een verbod moet komen op samenwerking tussen notarissen en accountants, de 'zwevende protocollen' (aktes van gestopte notarissen) en conflicterende plichten (geheimhoudingsplicht versus eis tot inzage van banken). De minister reageert als volgt:

'De heer Van Nispen en de heer Sneller zeiden: oké, we nemen aan dat er dingen goed gaan, maar wordt er nou ook eens wat fundamenteeler naar dat stelsel gekeken, zoals we dat ook bij een aantal andere beroepsgroepen hebben gedaan?... De wet (red: de Wna) als geheel is niet geëvalueerd, maar er is wel gekeken naar de effecten van de marktwerking. We zien toch dat dat op zich overwegend positieve effecten heeft gehad, zowel op het prijsniveau als op het

¹⁵ Bij een digitale akte gaat het er onder meer om dat er een gekwalificeerde digitale handtekening onder staat en dat de akte niet meer gewijzigd kan worden en gedurende lange tijd digitaal wordt opgeslagen/bewaard. Wetsvoorstel digitale akte oprichting BV is nu in behandeling in TK. Zie: [Online oprichting besloten vennootschappen \(36.085\) - Eerste Kamer der Staten-Generaal](#). Er zal een transitieagenda komen voor de verschillende producten.

¹⁶ <https://www.knb.nl/nieuwsberichten/onderzoek-hoge-werkdruk-weinig-ziekteverzuim>: Rapport 'Arbeidsmarkt notariaat, KNB.

¹⁷ vergaderjaar 2021–2022, 35 925 VI, nr. 29, blz. 8 en 41.

kwaliteitsniveau... Ik zou dus bereid zijn om in zijn richting de toezegging te doen dat ik met de KNB in gesprek ga om te kijken hoe we dat kunnen doen. Vergt dat een formele wetsevaluatie of kunnen we dat op een andere manier aanvliegen? Hij noemt dat zelf 'de staat van het notariaat'. Daarbij kunnen we ook de specifieke elementen (red: de knelpunten) die de heer Van Nispen benoemde, meenemen. ...

Minister Dekker stelt ook nog dat het binnen de Wet op de rechtsbijstand mogelijk is bijstand te laten verlenen door een notaris op basis van art. 56 Wna, als dat verplichte handelingen betreft, maar dat daar weinig gebruik van wordt gemaakt. De heer Van Nispen (SP), vindt dat nu juist het probleem en kan zich voorstellen dat ook dit terugkomt in het onderzoek naar de staat van het notariaat, waarin het juist om de toegankelijkheid en de betaalbaarheid gaat.¹⁸

In het Commissiedebat juridische beroepen d.d. 6 oktober 2022¹⁹ kondigt de heer Van Nispen zijn plan aan voor de oprichting van een sociaal notariaat. In november 2022 heeft hij daartoe een initiatiefnota opgesteld²⁰.

Onderzoeksvragen en toelichting

Onderzoeksvragen:

Opmaat

1. Hoe zou het begrip 'toegang' t.b.v. dit onderzoek kunnen worden geoperationaliseerd? Sluit daarbij in ieder geval aan bij de criteria en indicatoren van Ter Voert uit 2016, maar maak een onderscheid tussen het familierecht, het ondernemingsrecht en de vastgoedpraktijk.
2. Welke doelgroepen zouden kunnen worden onderscheiden binnen de burgers enerzijds en ondernemers anderzijds?

Ontwikkelingen stelsel notariaat in relatie tot toegang en kwaliteit

3. Hoe hebben de indicatoren voor toegang (van Ter Voert) over de volle breedte van de dienstverlening zich ontwikkeld over de afgelopen vijf jaar, alsmede andere kerncijfers en -gegevens van de KNB (zoals het aantal faillissementen, het aantal tuchtrechtzaken als het aantal bureaus dat onder toezicht staat (zie 'methoden & technieken')).
4. Hoe kunnen eventuele ontwikkelingen in deze cijfers worden verklaard (denk aan economische, demografische, digitale en/of ontwikkelingen binnen het notariaat)?
5. In hoeverre heeft het notariaat te maken met conflicterende plichten binnen het notariaat die de toegankelijkheid van het notariaat kunnen belemmeren?
6. Is er in het kader van de overdracht van dossiers, een probleem met zwevende protocollen en hoe wordt dat (ook digitaal) geadresseerd?
7. Hoe vaak is er de afgelopen vijf jaar een beroep gedaan op art. 56 Wna in het kader van de wet op de Rechtsbijstand? Onder welke voorwaarden kan deze vergoeding worden vertrekt aan welke doelgroep, en is deze regeling in die zin toegankelijk en publieksvriendelijk?

Digitale ontwikkelingen in relatie tot toegang en kwaliteit

8. Is de huidige opzet van de aangeboden digitale infrastructuur van het notariaat door de KNB voldoende up-to-date om de digitale ontwikkelingen bij te houden? Wat is bijvoorbeeld de stand van zaken t.a.v. het benutten door het notariaat van de digitale informatie van de belastingdienst (CDR) en de RvdR (huwelijksgoederenregister, HGR)?
9. Hoe is het notariaat (digitaal) geoutilleerd om de vereiste poortwachtersrol uit te voeren, en wat vinden notarissen daarvan?

¹⁸ Ibid, blz. 42.

¹⁹ Verslag van een commissiedebat, gehouden op 6 oktober 2022, over juridische beroepen, blz. 35.

²⁰ https://www.sp.nl/sites/default/files/sociaal_notarissen.pdf

10. Hoe zijn in de digitale dienstverlening de risico's en verantwoordelijkheden voor juistheid, veiligheid, kwaliteit en accuraatheid verdeeld tussen de notaris en die van de systeembouwer?

Succesfactoren en/of risico's stelsel in relatie tot toegang en kwaliteit

11. Welke succesfactoren en/of risico's brengen de geschetste economische, demografische, digitale en/of ontwikkelingen binnen het notariaat met zich mee, voor de toegang en de kwaliteit van het notariaat?
12. Worden de risico's herkend, zo ja, door wie, welke betekenis wordt er aan gegeven, en hoe worden ze op grond waarvan gemitigeerd door welke bij het notariaat betrokken partijen?

Toegankelijkheid op basis van behoeften in de praktijk?

13. Wat kan aldus worden gezegd over de toegankelijkheid over de volle breedte van de dienstverlening en kwaliteit van het notariaat voor de rechtzoekende burger en ondernemer, te onderscheiden naar de doelgroepen in de sectoren familierecht, ondernemingsrecht en vastgoed?
14. Welke groepen burgers en ondernemers profiteren, op welke wijze en welke niet? En wat kan op basis daarvan worden gezegd over de aansluiting van het notariaat op de behoeften in de praktijk?
15. Op basis van beantwoording van de vorige vragen, welke succesfactoren en welke risico's en mogelijkheden kunnen worden geconstateerd t.a.v. het tegemoetkomen aan de behoeften in de praktijk?
16. Hoe wil de beroepsgroep en/of de KNB de risico's en knelpunten adresseren of mitigeren? Welke risico's zijn nog niet geadresseerd?
17. Als bepaalde doelgroepen niet worden bereikt, welke oplossingen zijn er om daaraan tegemoet te komen? Zou de instelling van een sociaal notariaat daartoe een oplossing vormen?
18. Hoe zou de instelling van een sociaal notariaat zich verhouden tot de mogelijkheid van een vergoeding van de kosten voor de notaris op basis van art. 56 Wna?

De staat van het notariaat en de (mogelijkheden tot) toekomstbestendigheid

19. Wat kan aldus worden gezegd over de staat van het notariaat? Zijn er verbeteringen nodig of wenselijk om deze toekomstbestendig te maken?
20. Is een sociaal notariaat wenselijk?
21. Op basis van beantwoording van de vorige vragen, wat kan daarmee worden gezegd over de (mogelijkheden tot) *toekomstbestendigheid* van het notariaat in relatie tot de toegankelijkheid voor de burger en de ondernemer, te onderscheiden naar de drie sectoren, met behoud van de kwaliteit en de borging van het publieke belang?

Spelen theorieën een rol in het onderzoek?

Naar wens ter illustratie of duiding van bepaalde ontwikkelingen of rechtsbeginselen.

Aanpak

Methoden en technieken
(voorzien gebruik van
statistische tools)

Wat is er reeds gedaan aan onderzoek naar de Staat van het notariaat

Uit de beleidscontext blijkt dat er de afgelopen jaren, in ieder geval de jaren voor Corona, al een grote inventarisatie is gedaan door of in opdracht van de KNB naar de staat van het notariaat. Het uitgangspunt voor onderhavig onderzoek zal zijn om voor de Kamer op een rijtje te zetten wat er allemaal al gedaan is de afgelopen jaren, en daarop voort te bouwen en het te actualiseren, indien dat nodig blijkt voor de beantwoording van de probleemstelling.

Ten behoeve van de strategie 2020- 2025 zijn diverse, uiteenlopende onderzoeksactiviteiten verricht in opdracht van de KNB in en rond 2019, zoals:

1. de publicatie van het rapport '*Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage*' door mr. dr. Ch. Stokkermans. Het rapport behandelt mogelijke knelpunten in de Wna;
2. een digitale enquête onder vierhonderd leden;
3. een vragenlijst onder advocaten, accountants, fiscalisten en makelaars naar hun ervaringen met het notariaat;
4. een vragenlijst onder klanten van notarissen naar hun ervaringen met en verwachtingen;
5. andere relevante onderzoeken verricht in opdracht van de KNB.

Nagegaan zou dienen te worden of bovengenoemde inventariserende onderzoeken mede input kunnen leveren voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Daartoe dient te worden nagegaan of deze als wetenschappelijk zijn te kwalificeren (beoordeeld op aspecten als onafhankelijkheid en validiteit). Zo ja, dan kunnen zij in het onderzoek worden betrokken.

Na deze inventarisaties begon de Corona-periode. De verwachting is dat deze periode, die gepaard ging met hoogconjunctuur, de digitale ontwikkelingen heeft versneld en dat daarmee mogelijke dilemma's als gevolg van deze ontwikkelingen zich scherper hebben afgetekend binnen het notariaat.

Aansluiting bij en voortbouwen op rapport Ter Voert 2016

Sinds de debatten van respectievelijk 4 november 2021 en 6 oktober 2022 is het onderzoek naar de staat van het notariaat in het licht komen te staan van de toegang tot het notariaat en in het verlengde daarvan naar de vraag of er in verband daarmee een sociaal notariaat zou dienen te komen. Dat is de reden waarom onderhavig onderzoek zich toespitst op de mate van toegang tot het notariaat. Voor het opstellen van criteria voor wat toegang is en welke indicatoren daartoe kunnen worden gebruikt, zou moeten worden aangesloten bij het rapport van Ter Voert uit 2016. De criteria en indicatoren voor toegang in dit rapport zijn als volgt:

Het aanbod van dienstverlening	aantal beroepsoefenaren; soort dienstverlening; specialisaties.
Vraag naar dienstverlening	aantal zaken
Betaalbaarheid, w.o. art. 56 Wna	tarieven
Bereikbaarheid	openingstijden; vindbaarheid dienstverlener

Criteria en indicatoren voor kwaliteit zijn:

Integriteit	Kernwaarden; beroepsnormen
Vakinhoudelijk	specialisatie, opleiding
Service	transparantie, snelheid, begrijpelijkheid, kantoororganisatie

Wel dient te worden nagegaan of deze criteria en indicatoren aanvulling behoeven. Verder is het nodig om bij de presentatie van de gegevens, onderscheid te maken tussen het familierecht, het ondernemingsrecht en de vastgoedpraktijk.

Verder kan op het rapport van Ter Voert worden voortgebouwd, door na te gaan wat de stand van zaken is ten aanzien van kerngegevens over het notariaat, alsmede van de daarin geschetste ontwikkelingen en of (en in hoeverre) voorspelde of nieuwe dilemma's zich daarin voordoen. In onderhavig onderzoek dient daartoe de populatie van klanten van het notariaat al bij voorbaat te worden onderscheiden in relevante doelgroepen. Zo wordt het mogelijk om de mate van toegang per doelgroep in kaart te brengen.

Dit onderzoek spitst zich toe op de toegang tot het notariaat voor de rechtzoekenden. Er is besloten niet ook in dit onderzoek de toegang tot het notariaat voor de beroepsgroep te betrekken, omdat het daarmee qua omvang te groot zou worden. De aanvrager heeft reeds de wens geuit een dergelijk onderzoek voor de eerste tranche van 2024 te willen programmeren, na oplevering van onderhavig onderzoek.

Overige bronnen en methoden van onderzoek

Het is de bedoeling dat het onderzoek een overzicht verstrekt van relevante kerncijfers en -gegevens over de afgelopen 5 jaar van het notariaat. Deze zullen zijn te achterhalen via bijv. de KNB, de BFT, het CBS, de Kamers voor het notariaat en het departement.

Om inzicht te krijgen in het verloop van de ontwikkelingen alsmede de consequenties daarvan voor de praktijkvoering van het notariaat in relatie tot de toegang en de kwaliteit zal allereerst wetenschappelijke literatuur dienen te worden geraadpleegd, zoals eerder relevante onderzoeken (en eventueel secundaire analyses op vragenlijsten, indien wetenschappelijk geschikt, die gebruikt zijn voor de opstelling van de Strategische agenda door de KNB), artikelen, beleidsstukken van het departement evenals van de KNB, alsmede relevante websites van bijvoorbeeld specialistische verenigingen binnen het notariaat.

Op basis van deze schriftelijke studie kunnen in aanvulling daarop, vragen worden geformuleerd ten behoeve het houden van interviews, groepsgesprekken en/of enquêtes. Zo zou een vragenlijst voor de beroepsgroep kunnen worden opgesteld, die via de KNB zou kunnen worden uitgezet. Aan de hand van de enquête onder notarissen kunnen individuele notarissen worden uitgenodigd voor een verdiepend interview, al dan niet groepsgewijs.

De vraag is of het met de informatie die reeds beschikbaar is, nodig is ook enquêtes te houden onder professionals die met het notariaat werken, en cliënten, zoals door de KNB is gedaan in 2019. Als dat niet nodig blijkt²¹, zou kunnen worden geopteerd voor groepsgesprekken in ieder geval met betrokken professionals om voort te bouwen op de informatie die er reeds is. Bij de beoordeling van het wel of niet houden van enquêtes onder deze verschillende groepen, is het vooral van belang na te gaan, of de behoeften in de praktijk bij burgers en ondernemers uit de reeds beschikbare informatie uit eerder enquêtes en/of via overige methoden van onderzoek in voldoende mate kunnen worden vastgesteld.

Er dienen in ieder geval (groeps)interviews te worden gereserveerd met vertegenwoordigers van:

- het departement;
- het ministerie van Economische Zaken;
- het ministerie van Binnenlandse zaken, of andere ministeries als dat relevant blijkt;
- de KNB;
- de BFT;
- tuchtrechters;
- auditoren van het peer review systeem van de KNB;
- academici;

²¹ Bijvoorbeeld omdat door secundaire analyses de gevraagde informatie reeds kan worden gedestilleerd.

	<ul style="list-style-type: none"> - specialistische vakorganisaties binnen het notariaat; - belangenorganisaties zoals Vereniging Eigen Huis en de Consumentenbond; - ketenpartners, als de Belastingdienst, de RvdR en makelaars. <p>Aan de hand van triangulatie van de bevindingen uit de verschillende bronnen van onderzoek, zouden de onderzoekers tot eigen conclusies dienen te komen.</p> <p>De offranten wordt gevraagd op basis van deze suggesties een onderzoeksvoorstel te doen.</p>
Wijze van uitvoering	Extern.
Gevraagde producten en/of activiteiten (inclusief wijze van kennisoverdracht) *	<ul style="list-style-type: none"> - Een onderzoeksrapport in Word- en pdf (volgens auteursinstructie); - Aparte leesvervangende samenvattingen (met WODC-logo); - Minimaal 1 communicatieproduct in een vorm die past bij doel en doelgroep, een interview in een dagblad, of een artikel in een juridisch (notarieel) vakblad of een presentatie te houden op een seminar over het notariaat van bijv. de KNB. Offranten kunnen hiertoe ook een suggestie doen. <p>En:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Secretariaat begeleidingscommissie (waaronder: agenda opstellen, verslagen maken, vergaderingen plannen, verspreiden van stukken). - Overleg met de afdeling C&I van het WODC over communicatieproduct (in de fase dat de resultaten enigszins duidelijk beginnen te worden). - Het WODC wordt eigenaar van al het tijdens het onderzoek verzamelde en ontwikkelde materiaal, met inbegrip van registraties, databestanden, (ingevulde) vragenlijsten, observatieprotocollen, rapportages en dergelijke. - Eventuele opdrachtnemer moet onderzoeksmateriaal gedurende een periode van twintig jaar, ingaande op de datum van ondertekening van de overeenkomst, om niet voor het WODC bewaren. - Indien n>100: Overdrachtsdocument en onderzoeksdata (zie *). <p>(Onderzoeksmateriaal anders dan databestanden met een N>100 hoeven niet standaard aan het WODC te worden opgestuurd.)</p> <p>* Het overdrachtsdocument beschrijft de uitvoering en verantwoording van de steekproeftrekking, het veldwerk, de verwerking van de gegevens en de analyses van het databestand. In dit document dienen tevens de gebruikte vragenlijst(en) te zijn opgenomen, inclusief de rekenregels (syntax) en de wijze waarop de gegevens voor de rapportage(s) zijn berekend uit het databestand. In het document dient expliciet te worden aangegeven hoe is omgegaan met weegfactoren in geval van disproportionele steekproeven en met uitbijters. In het databestand zijn variabelen- en valuelabels duidelijk gespecificeerd. De dataset is ontdaan van direct identificerende persoonsgegevens. Dat wil zeggen: ze bevatten geen namen, geen adressen en woonplaatsen (alleen de vier postcodecijfers zijn toegestaan), geen geboortegegevens (alleen het geboortjaar is toegestaan), geen gegevens over het beroep van respondenten (omgecodeerde beroepsgegevens zijn wel mogelijk), geen BSN-nummer en geen contactgegevens. Ook informed consent verklaringen van respondenten over hergebruik van de data horen bij het overdrachtsdocument.</p>
Datamanagement	
Persoonsgegevens	De verwachting is dat pas op basis van het voorstel en de inhoud en doelgroep van de enquêtes bepaald kan worden of er met persoonsgegevens gewerkt gaat worden. Zo ja, zal dan een PIA worden opgesteld.

Risico's, onzekerheden, besispunten	De mate waarin het nodig is enquêtes te houden, nu er al veel onderzoek is verricht. De vraag in hoeverre deze enquêtes en in opdracht van de KNB uitgevoerde onderzoeken de toets der wetenschappelijkheid kunnen doorstaan.
Begeleidingscommissie	Ja, met een voorzitter uit de academische wereld, afhankelijk van wie het onderzoek gaan uitvoeren.
Overig (o.m. relevante eerdere onderzoeken)	<ul style="list-style-type: none"> • Strategische Agenda Notariaat, 2020-2025, KNB; • Hoe versterkt het notariaat zijn maatschappelijke bijdrage', mr. dr Ch. Stokkermans, januari 2019; • Evaluatierapport BFT, SEO, 2018; • De maatschappelijke positie van de notaris in het rechtsverkeer, focus op fraudepreventie', notitie, KNB, november 2017; • 'Juridische beroepen in de toekomst', Ontwikkelingen binnen advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaarderij, M. ter Voert, WODC, 2016; • Notaris ID, Identificeren met behulp van de notaris, Notariaat Magazine editie 7, september 2015; • onderzoek naar de juridische en rechtskundige dienstverlening, Ecorys 2014; • Kwaliteit in zware tijd', Marktwerving, vraaguitval en notariële dienstverlening, M.J. ter Voert, F. Zwenk, m.m.v. E.M.Th. Beenakkers, 2011; • Een blik op de toekomst van het notariaat na tien jaar marktwerving, SEO, 2009: http://www.seo.nl/pagina/article.
Controle en hergebruik data	<p>Het WODC behoudt zich het recht voor om, ook tijdens de looptijd van het onderzoek de data in te zien en te controleren. Het WODC wijst hierbij ook op de mogelijkheid dat dit onderzoek in een periodieke steekproef valt waarbij al het onderzoeksmateriaal in een audit wordt ingezien en op betrouwbaarheid en zorgvuldigheid wordt beoordeeld.</p> <p>De onderzoeksdata kunnen onder voorwaarden ook aan andere partijen dan de opdrachtnemer beschikbaar worden gesteld voor secundaire wetenschappelijke analyses. De bestanden met een $n \geq 100$ worden daartoe door het WODC beschikbaar gesteld aan het Data Archiving and Networked Services (DANS) van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Kwalitatieve bestanden en bestanden met een $n < 100$ komen ook voor hergebruik in aanmerking. Voor hergebruik van data is in alle gevallen toestemming van het WODC nodig, ook wanneer het hergebruik uitgevoerd wordt door de opdrachtnemer van het oorspronkelijke onderzoek.</p>
Benodigde expertise	Kennis van het notarieel recht, het notariaat, de beroepsuitoefening, alsmede de regulering daarvan en de rol van het departement en de KNB daarin; kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden (t.b.v. literatuur- en documentonderzoek, enquêtes, (groeps)interviews, alsmede de uitwerking en verslaglegging daarvan.
Wijze van uitvoering	<p>Onderzoekers worden geacht de (on)mogelijkheden voor tijdige uitvoering van hun onderzoeksplan adequaat in te schatten. Vertraging in de uitvoering, ook door externe factoren, behoort tot het 'ondernemersrisico' van de opdrachtnemer. Het al of niet inschakelen van tijdelijke werknemers is de verantwoordelijkheid van de opdrachtnemer. Bij vertraging zijn de gevolgen, zoals kosten voor verlenging van contracten, voor rekening van opdrachtnemer.</p> <p>Na sluiting van het contract honoreert het WODC geen verzoeken om extra betaling of vergoeding van 'meerwerk' tenzij het nieuw overeengekomen activiteiten betreft (conform ARVODI-2018).</p>

> Retouradres Postbus 20301 2500 EH Den Haag

[Redacted address block]

**Afdeling Extern
Wetenschappelijk
Beleidsonderzoek (EWB)**

Bezoekadres:
Koningskade 4
2596 AA Den Haag

Postadres:
Postbus 20301
2500 EH Den Haag

www.wodc.nl

Contactpersoon

[Redacted contact person name]

M [Redacted contact person name]

Ons kenmerk
3382/

*Bij beantwoording de datum
en ons kenmerk vermelden.
Wilt u slechts één zaak in uw
brief behandelen.*

Datum 3 februari 2023

Onderwerp Offerteverzoek t.b.v. onderzoek 'Staat van het notariaat – toegang tot
notariële dienstverlening'

Geachte [Redacted name],

Hierbij wil ik u graag uitnodigen een offerte in te dienen voor de uitvoering van
het onderzoek 'Staat van het notariaat – toegang tot notariële dienstverlening'.

In de bijgevoegde startnotitie zijn de grote lijnen voor het onderzoek uitgewerkt.
Deze notitie geeft onze vragen, bedoelingen en ideeën met betrekking tot het
onderzoek weer. Er is echter zeker ruimte voor nieuwe inzichten en voorstellen
van uw kant. Bij de beoordeling van offertes wordt een toegevoegde waarde
(inhoudelijk, methodisch, creatief) ten opzichte van de startnotitie positief
gewaardeerd.

*Opmerking: Het is onzeker hoe het verdere verloop zal zijn van de 'Corona-maatregelen'. In deze
startnotitie is derhalve geen rekening gehouden met de uitvoerbaarheid van de beoogde
onderzoeksactiviteiten in die context. Of de gevraagde einddatum en/of alle daarvoor benodigde
onderzoeksactiviteiten haalbaar zijn, zal in de loop van het onderzoek moeten blijken. Van de
onderzoekers wordt gevraagd om het onderzoeksplan te schrijven, uitgaande van een situatie zonder
'corona-maatregelen'. T a v de uitvoering van het onderzoek wordt flexibiliteit verwacht in geval het
onderzoeksplan (inclusief planning) moet worden aangepast.*

Ik verzoek u in uw offerte tenminste de volgende elementen helder uit te werken:

- Een omschrijving van de achtergrond, aanleiding en maatschappelijke relevantie van het onderzoek (besteed ook aandacht aan partijen die eventueel bij het onderzoek moeten worden betrokken en/of voor wie het relevant kan zijn);
- De (eventueel door u bijgestelde) probleemstelling uit de startnotitie;
- De operationalisering van de probleemstelling in onderzoeksvragen (overgenomen uit de startnotitie en/of door uzelf geformuleerd);
- De opzet van het onderzoek waaronder: methode(n), populatie, steekproeftrekking, dataverzameling, gegevensanalyse en verslaglegging;
- De planning voor (de verschillende fasen van) het onderzoek en de momenten waarop de voortgang met de begeleidingscommissie wordt besproken;
- De onderzoekers die het onderzoek zullen uitvoeren, alsmede hun opleidingsniveau en deskundigheid en die van uw bureau in het algemeen;

- Een duidelijke begroting van de kosten van het onderzoek in de vorm zoals aangegeven in de bijlage bij deze brief. Voor meer informatie over de procedure uitbesteding onderzoek verwijs ik u graag naar onze website.¹
- De wijze waarop de data van het onderzoek door uw bureau zullen worden beheerd, bewaard en bewerkt. Het verzamelde onderzoeksmateriaal zal door uw bureau worden bewaard voor een periode van minimaal twintig jaar, tenzij anders overeengekomen. Gaat het om data met $N > 100$, dan vragen wij u om de data ook binnen drie maanden na beëindiging van het onderzoek, geanonimiseerd over te dragen aan het WODC, tenzij anders overeengekomen (art. 9 contract, ook op onze website te vinden);
- Indien persoonsgegevens worden verwerkt, een beschrijving en onderbouwing hoe passende technische en organisatorische maatregelen, zoals pseudonimisering, worden genomen ter beveiliging van de te verwerken persoonsgegevens. Bij de beoordeling van het passende beveiligingsniveau wordt met name rekening gehouden met de qua waarschijnlijkheid en ernst uiteenlopende risico's voor de rechten en vrijheden van personen als gevolg van onzorgvuldige, ondeskundige of ongeoorloofde verwerking.

Extern Wetenschappelijke
Betrekkingen

Datum
3 februari 2023

Ons kenmerk
3382/

Voor het voorgenomen onderzoek is een bedrag van maximaal € 114,250 beschikbaar. Dit bedrag is inclusief alle bijkomende kosten en **exclusief 21% BTW**. Het verkrijgen van toestemming voor en/of medewerking aan onderzoek door externe organisaties kan resulteren in een lange(re) doorlooptijd. U wordt gevraagd daarmee in uw planning van werkzaamheden en daarbij behorende kosten rekening te houden en de (on)mogelijkheden voor tijdige uitvoering van het onderzoeksplan adequaat in te schatten. Eventuele meerkosten vanwege vertraagde toestemming worden niet door het WODC vergoed.

Bij de beoordeling van onderzoeksvoorstellen wordt eerst naar de kwaliteit en vervolgens naar de prijs gekeken. Mocht uw offerte het genoemde bedrag overschrijden, dan zouden wij graag zien dat u aannemelijk maakt waarom dit in uw ogen noodzakelijk is.

Het eindrapport van het onderzoek ontvangen wij graag uiterlijk op 1 februari 2024 inclusief een Nederlandstalige en Engelstalige samenvatting van het eindrapport (in .docx en .pdf).

Bij de publicatie van het eindrapport op de website plaatst het WODC altijd een nieuwsbericht en post het WODC een bericht op LinkedIn. In aanvulling daarop wordt u verzocht om één of meer producten ter verspreiding van de resultaten van het onderzoek (kennisoverdracht) te verzorgen. U kunt daaraan 10% van uw begroting besteden tot een maximum van € 5000,--. U wordt gevraagd in uw offerte uw eerste ideeën te geven van deze aanvullende communicatievormen. Na eventuele gunning zullen deze tijdens het onderzoeksproces verder uitgewerkt worden.

De opdrachtnemer verzorgt tevens het secretariaat en de notulen van de begeleidingscommissie. Voor meer informatie over de uitvoering extern onderzoek verwijs ik u graag naar de website.²

Ik verzoek u uw onderzoeksvoorstel en offerte uiterlijk op 24 februari 2023 vóór 12:00 uur in te dienen per e-mail aan: [REDACTED]

¹ [Procedure uitbesteding onderzoek WODC](#)

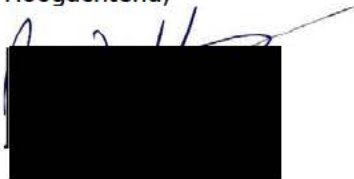
² [Uitvoering extern onderzoek](#)

Zoals gebruikelijk bij het WODC, kunnen de kosten van het opstellen van de offerte niet in rekening worden gebracht.

U kunt binnen twee weken na indiening van de offerte een reactie verwachten. Eventueel kunt u voor nadere informatie contact opnemen met de projectbegeleider Corine van Ginkel van mijn afdeling.

Tot slot kan ik u mededelen dat ik aan twee andere instituten eveneens een offerte heb gevraagd voor de uitvoering van dit onderzoek.

Hoogachtend,

Hoofd EWB

Extern Wetenschappelijke
Betrekkingen

Datum
3 februari 2023

Ons kenmerk
3382/

Bijlage: minimumvariant begroting voor EWB-offertes

Extern Wetenschappelijke
Betrekkingen

U wordt verzocht ten minste voor de hieronder opgesomde hoofdbestanddelen van het project in het onderstaande schema het benodigde aantal uren per type werknemer te specificeren. Waar u specifieker wilt/kunt zijn wordt dit uiteraard op prijs gesteld. In het geval dat in uw organisatie afwijkende functieaanduidingen worden gebruikt kunt u deze zelf aanvullen/wijzigen.

Datum
3 februari 2023

Ons kenmerk
3382/

De bestanddelen van het project die ten minste aan de orde dienen te komen zijn:

- A. Voorbereiding
- B. Dataverzameling, uitgesplitst naar de verschillende vormen van dataverzameling
- C. Analyse/Ontwikkeling
- D. Rapportage
- E. Begeleiding van het onderzoek, in- en extern overleg

Aantal uren van (met ruimte voor eventueel andere functiebenaming):

	Hoogleraar/ directeur	Senior onderzoeker	Junior onderzoeker	Student/ assistent
Functiebenaming

Onderdeel				
Voorbereiding				
Dataverzameling - Interviews - Dossieranalyse - Enquêtes - enz..... -				
Analyse / Ontw.				
Rapportage				
Begeleiding / Ovl.				
Product(en) ter verspreiding v.d. resultaten v.h. onderzoek				
.....				

Totaal	uur	uur	uur	uur
Totaal	dagen	dagen	dagen	dagen

Totaal personele kosten:

.... uur hoogleraar/directeur à €	€
.... uur senior onderzoeker à €	€
.... uur junior onderzoeker à €	€
.... uur student/assistent à €	€

<u>Subtotaal</u>	€
------------------	---

Materiële kosten:

-	€
-	€
-	€

<u>Subtotaal</u>	€
------------------	---

<u>Totaal, exclusief omzetbelasting</u>	€
---	---

Omzetbelasting over	€
---------------------	---

<u>Totaal, inclusief omzetbelasting</u>	€
---	---

Extern Wetenschappelijke
Betrekkingen

Datum
3 februari 2023

Ons kenmerk
3382/

> Retouradres Postbus 20301 2500 EH Den Haag

Extern Wetenschappelijk
Beleidsonderzoek

Koningskade 4
2596 AA Den Haag
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
www.wodc.nl

Contactpersoon

[Redacted]

M [Redacted]

Ons kenmerk
3382

Bijlagen
3

*Bij beantwoording de datum
en ons kenmerk vermelden.
Wilt u slechts één zaak in uw
brief behandelen.*

[Redacted]
[Redacted]
[Redacted]

Datum 23 maart 2023

Onderwerp Contract t.b.v. het onderzoek 'Staat van het notariaat – toegang tot
notariële dienstverlening'

De ondergetekenden:

1. De Staat der Nederlanden, te dezen vertegenwoordigd door dr. Willemse, plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, hierna te noemen het WODC of de Opdrachtgever, die daarbij handelt krachtens door de Minister van Justitie en Veiligheid verstrekte algemene volmacht,
en
2. Radboud Universiteit Nijmegen gevestigd te Nijmegen, hierna te noemen de 'Opdrachtnemer', te dezen vertegenwoordigd door drs. C.M. van den Heuvel, Directeur bedrijfsvoering

overwegende dat ¹:

- a. het WODC de Opdrachtnemer op 3 februari 2023 heeft verzocht een offerte uit te brengen voor het verrichten van het in het navolgend Artikel 1 lid 1 bedoelde onderzoek,
- b. de Opdrachtnemer op 24 februari 2023 een definitieve offerte heeft uitgebracht,
- c. het WODC de Opdrachtnemer, op de voorwaarden van deze Overeenkomst, opdracht wenst te verstrekken tot het doen van het in Artikel 1 lid 1 bedoelde onderzoek en dat de Opdrachtnemer die opdracht onder die voorwaarden wenst te aanvaarden,

komen overeen:

¹ In deze Overeenkomst wordt een aantal begrippen met een beginhoofdletter gebruikt. Aan deze begrippen komt de betekenis toe die hieraan wordt gegeven in Artikel I.1 van de Algemene Rijksvoorwaarden voor het verstrekken van opdrachten tot het verrichten van diensten 2018 (ARVODI-2018). De [ARVODI-2018](#) zijn digitaal te raadplegen op de website van het WODC.

Artikel 1 Werkzaamheden van de Opdrachtnemer

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

1. De Opdrachtnemer verplicht zich voor het WODC een onderzoek te doen met als werktitel onderzoek 'Staat van het notariaat – toegang tot notariële dienstverlening' en daarover een rapport uit te brengen conform het onderzoeksplan van 23 februari 2023, dat als bijlage 1 aan deze Overeenkomst is gehecht.
2. De Opdrachtnemer zal het onderzoek uiterlijk op 4 april 2023 beginnen en uiterlijk op 1 februari 2024 voltooien.
3. De Opdrachtnemer levert het in lid 1 bedoelde eindrapport in digitale vorm op (in .docx en .pdf).
4. Het in lid 1 bedoelde rapport is voorzien van een beschrijving van de gebruikte methoden en technieken, de bereikte onderzoeksresultaten, alsmede de daarop gebaseerde conclusies.
5. Het rapport bevat zowel een Nederlandse als Engelse leesvervangende samenvatting en vermeldt de opdrachtnemer als houder van het copyright zoals bepaald in Artikel 11 lid 1, tenzij anders wordt overeengekomen.
6. De Opdrachtnemer levert de Nederlandse en Engelse leesvervangende samenvattingen als aparte pdf-bestanden aan voor plaatsing op de website van het WODC. Deze aparte pdf-bestanden worden voorzien van volledige titel en auteurs van het rapport, andere bibliografische gegevens en copyright-vermelding.
7. De Opdrachtnemer verzorgt het secretariaat van de WODC-begeleidingscommissie vanaf de aanvang van de eerste bijeenkomst, daarbij inbegrepen de verslaglegging, adreslijst, planning en organisatie van de bijeenkomsten. De vergaderlocatie ten behoeve van de begeleidingscommissie bijeenkomsten wordt door het WODC gekozen, geboekt en de kosten zijn voor rekening van het WODC.

Artikel 2 Prijs en betaling

1. Het WODC verplicht zich voor de door de Opdrachtnemer verrichte werkzaamheden (conform de offerte) te betalen tot een vastgesteld bedrag van € 98.932,-- exclusief, en derhalve € 119.708,-- inclusief 21% BTW. Deze bedragen zijn inclusief reis-, verblijfs- en alle eventuele andere kosten.
2. De Opdrachtnemer zal de prijs in twee gedeelten aan het WODC factureren, als volgt:
 - het eerste gedeelte, groot € 59.854,-- (inclusief 21% BTW) direct na ondertekening van het contract;
 - het laatste gedeelte, groot € 59.854,-- (inclusief 21% BTW) na de oplevering en acceptatie van het in Artikel 1 bedoelde rapport en samenvattingen.

3. De overeengekomen tarieven zijn vast en onveranderlijk gedurende de duur van deze Overeenkomst.
4. Opdrachtnemer verplicht zich om facturen elektronisch² aan te bieden (Gebruik hierbij het Overheidsidentificatienummer (OIN) van het bestuursdepartement van het ministerie van Justitie en Veiligheid: 00000001003214436000) overeenkomstig het bepaalde in de als bijlage opgenomen Voorwaarden elektronisch factureren. Opdrachtnemer dient hiertoe na ondertekening van de Overeenkomst ervoor te zorgen een aansluiting te realiseren op één van de 3 keuzekanalen opgenomen in Voorwaarden elektronisch factureren.
5. Opdrachtnemer vermeldt op de factuur minimaal:
 - Verplichtingennummer **49010011008**
 - Projectnummer **3382**
 - Factuurnummer
 - Factuurdatum
 - KVK-nummer van Opdrachtnemer
 - Btw-identificatienummer van Opdrachtnemer
 - Naam en adres van Opdrachtnemer
 - IBAN van Opdrachtnemer
 - Het BTW bedrag

De factuur dient gericht te worden aan:
JenV Bestuursdepartement
Postbus 18580 | 2502 EN Den Haag

6. Alle betalingen worden uitsluitend overgemaakt naar het IBAN rekeningnummer van Opdrachtnemer.

Artikel 3 Contactpersonen

1. De contacten over de uitvoering van het onderzoek zullen worden onderhouden door de contactpersonen van het WODC en de Opdrachtnemer. De contactpersoon van het WODC is [REDACTED] en bij haar afwezigheid [REDACTED], hoofd van de afdeling EWB. De contactpersoon van de Opdrachtnemer is [REDACTED] en bij haar afwezigheid [REDACTED].

Artikel 4 De WODC-begeleidingscommissie

1. Het WODC kan ten behoeve van het onderzoek een begeleidingscommissie instellen. De begeleidingscommissie adviseert aan de onderzoekers en het WODC.
2. De voorzitter en leden van de begeleidingscommissie worden door het WODC benoemd. Het uitgangspunt bij de samenstelling van de

Datum
23 maart 2023
Ons kenmerk
3382

² Meer informatie over de wijze van e-facturering kunt u ook vinden op: [e-factureren](#) en [helpdesk e-factureren](#).

commissie vormt de inhoudelijke bijdrage die voorzitter en leden kunnen leveren aan de kwaliteit van het onderzoeksproject.

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

3. Indien gewenst kan de begeleidingscommissie ad hoc externe deskundigen uitnodigen.
4. Namens de Opdrachtnemer wonen de projectleider en één of meerdere onderzoekers de vergaderingen van de begeleidingscommissie bij; zij zijn geen lid van de commissie.
5. De begeleidingscommissie houdt op te bestaan zodra het eindrapport officieel openbaar is gemaakt of zodra de begeleidingscommissie door het WODC wordt opgeheven.

Artikel 5 Verantwoording en uitvoering van het onderzoeksplan

1. De Opdrachtnemer is verantwoordelijk voor de uitvoering van het onderzoek volgens het in Artikel 1 lid 1 bedoelde onderzoeksplan. Hij is hierbij gebonden aan de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW).
2. De opdrachtnemer draagt, ook in het geval van personeelswisselingen, zorg voor de continuïteit van het onderzoek en bewaakt de begroting.
3. De Opdrachtnemer brengt tenminste één maal per zes weken schriftelijk of mondeling verslag uit aan het WODC over de voortgang van het onderzoek.
4. Een wijziging van het onderzoeksplan en/of samenstelling van het onderzoeksteam behoeft voorafgaande goedkeuring van het WODC.
5. Indien de Opdrachtnemer gedurende het onderzoek wijzigingen wil doorvoeren in het onderzoeksplan en/of de samenstelling van het onderzoeksteam, dan meldt hij dit onverwijld schriftelijk aan de contactpersoon van het WODC, evenals de eventuele consequenties daarvan voor het tijdschema en de begroting van het onderzoek.
6. Indien zich een omstandigheid voordoet die de uitvoering van deze Overeenkomst kan benadelen of vertragen, meldt de Opdrachtnemer dat onverwijld schriftelijk aan het WODC.
7. Indien de Opdrachtnemer het WODC schriftelijk in kennis stelt zoals bedoeld in voorgaande leden 4 en 5, zal het WODC de Opdrachtnemer zo spoedig mogelijk meedelen welke beslissing het WODC heeft genomen.

Artikel 6 Medewerking Staat

1. Het WODC stelt de Opdrachtnemer in de gelegenheid kennis te nemen van alle gegevens en bescheiden, waarover het WODC beschikt en die naar het oordeel van het WODC voor de uitvoering van het onderzoek van belang kunnen zijn. Het WODC is niet verplicht de Opdrachtnemer in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van gegevens en bescheiden die geheim zijn.
2. Het WODC stelt de Opdrachtnemer in de gelegenheid te overleggen met alle personen die werkzaam zijn bij het Ministerie van Justitie en Veiligheid en die naar het oordeel van het WODC inlichtingen kunnen verstrekken die voor de uitvoering van het onderzoek van belang zijn. Deze personen zijn niet verplicht inlichtingen te verstrekken omtrent zaken die geheim zijn.
3. Indien ten behoeve van het onderzoek toegang wordt vereist tot justitiële of andere gegevens, tot archiefbestanden en/of tot personen en instellingen die onder het gezag van de Minister van Justitie en Veiligheid vallen, dient de Opdrachtnemer een afzonderlijk verzoek daartoe tot het WODC te richten.

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

Artikel 7 Omgang met vertrouwelijke gegevens

1. De Opdrachtnemer verplicht zich tot geheimhouding van de tijdens het onderzoek verzamelde namen en adressen en overige persoonsgegevens. Hij moet deze geheimhoudingsplicht, zoveel als in het kader van het onderzoek mogelijk is, ook laten gelden tegenover het WODC en de begeleidingscommissie. Het WODC kan opdracht geven tot vernietiging van namen en adressen en overige persoonsgegevens.
2. Voor zover bij het onderzoek gebruik is gemaakt van gegevens van vertrouwelijke aard, worden de onderzoeksresultaten geanonimiseerd gerapporteerd, zodanig dat zij niet herleidbaar zijn tot personen of situaties, met inachtneming van het bepaalde bij of krachtens de van toepassing zijnde wet- en regelgeving m.b.t. gegevensbescherming, zoals de Algemene Verordening gegevensbescherming (AVG).
3. De Opdrachtnemer is verwerkingsverantwoordelijke en draagt er zorg voor dat de door hem voorgestelde of voorgenomen verwerking van persoonsgegevens in overeenstemming is met de bepalingen uit de wet- en regelgeving m.b.t. gegevensbescherming die van toepassing is op het onderzoek, zoals de AVG. Hierbij geldt minimale gegevensverwerking (data-minimalisatie) als uitgangspunt, zodat in beginsel alleen persoonsgegevens worden verwerkt die noodzakelijk zijn voor het specifieke doel van de verwerking. Die verplichting geldt voor de hoeveelheid verzamelde persoonsgegevens, de mate waarin zij worden verwerkt, de periode waarin zij worden opgeslagen en de toegankelijkheid daarvan.

4. De opdrachtnemer neemt passende technische en organisatorische maatregelen, zoals pseudonimisering, ter beveiliging van de te verwerken persoonsgegevens, en beschrijft deze, indien van toepassing, in hiervoor aangewezen documenten, zoals een Gegevensbeschermingseffectbeoordeling (DPIA) en/of een gegevensleveringsprotocol.
5. Indien, ondanks de gehanteerde beveiligingsmaatregelen, een inbreuk in verband met persoonsgegevens heeft plaatsgevonden, meldt de opdrachtnemer dit direct (binnen 24 uur) aan de opdrachtgever. Opdrachtnemer en opdrachtgever stemmen af, of verdere stappen nodig zijn, waaronder het onverwijld (binnen 72 uur) melden van de inbreuk aan de Autoriteit Persoonsgegevens, en het inlichten van bronhouder(s) van de gegevens, en informeren van betrokkenen op wie de persoonsgegevens betrekking hebben.
6. Conform Artikel 13 van de ARVODI-2018, maken de Opdrachtnemer en diens Personeel informatie met een vertrouwelijk karakter niet openbaar tenzij enig wettelijk voorschrift of een uitspraak van de rechter hem tot bekendmaking daarvan verplicht.
7. Gegevens met een vertrouwelijk karakter dienen na afloop van het onderzoek vernietigd te worden door de Opdrachtnemer, tenzij anders is overeengekomen, bijvoorbeeld omdat de gegevens nog nodig zijn voor vervolgonderzoek. Voor dit vernietigen brengt de Opdrachtnemer geen kosten in rekening.

Datum
23 maart 2023
Ons kenmerk
3382

Artikel 8 Eigendom van onderzoeksmaterialen en -data

1. Het WODC wordt, tenzij schriftelijk anders is overeengekomen, na afloop van het onderzoek eigenaar van alle tijdens het onderzoek verzamelde niet tot personen of situaties herleidbare data en ontwikkelde materialen, met inbegrip van registraties, databestanden, (ingevulde) vragenlijsten, observatieprotocollen, rapportages en dergelijke.
2. In die gevallen waarin onderzoek met financiering van het WODC plaatsvindt en er tevens andere financiers bij het onderzoek zijn betrokken, worden bij aanvang van het onderzoek afspraken gemaakt over de eigendom en het beheer van de onderzoeksdata en het onderzoeksmateriaal, evenals het verlenen van toestemming voor het gebruik daarvan.
3. Na openbaarmaking van het onderzoeksrapport door het WODC, is het de Opdrachtnemer toegestaan de resultaten van het onderzoek voor andere publicaties te gebruiken.

Artikel 9 Opslag en overdracht onderzoeksmaterialen en -data

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

1. De Opdrachtnemer draagt, tenzij anders is overeengekomen, uiterlijk zes weken na beëindiging van het onderzoek, alle data van onderzoek met $N \geq 100$ geanonimiseerd over aan het WODC. Daartoe kan het WODC richtlijnen geven. De Opdrachtnemer brengt hiervoor geen kosten in rekening.
2. Tenzij schriftelijk anders is overeengekomen, bewaart de Opdrachtnemer, in aanvulling op lid 1 hierboven, een kopie van de in Artikel 8 lid 1 bedoelde data en materialen gedurende een periode van twintig jaar, ingaande op de datum van ondertekening van de Overeenkomst. De Opdrachtnemer brengt hiervoor geen kosten in rekening.
3. De Opdrachtnemer vervangt de in Artikel 8 lid 1 bedoelde data en materialen zolang hij dat onder zich heeft, wanneer dit door welke oorzaak dan ook geheel of gedeeltelijk onbruikbaar is geworden, teniet is gegaan of is vervreemd. Een en ander voor zover vervanging mogelijk is en door het WODC wordt gewenst. De Opdrachtnemer brengt hiervoor geen kosten in rekening.
4. Na afloop van de periode van twintig jaar vernietigt de Opdrachtnemer zonder hiervoor de Opdrachtgever te verwittigen de in Artikel 8 lid 1 bedoelde data en materialen, tenzij de Opdrachtnemer andere instructies heeft gekregen van het WODC. De Opdrachtnemer brengt hiervoor geen kosten in rekening.

Artikel 10 Controle en hergebruik onderzoeksmaterialen en -data

1. Het WODC behoudt zich het recht voor om, ook tijdens de looptijd van het onderzoek de in Artikel 8 lid 1 bedoelde data en materialen in te zien en te controleren. Het WODC wijst hierbij ook op de mogelijkheid dat dit onderzoek in een periodieke steekproef valt waarbij alle data en materialen in een audit worden ingezien en op betrouwbaarheid en zorgvuldigheid worden beoordeeld.
2. De in Artikel 8 lid 1 bedoelde data en materialen kunnen onder voorwaarden ook aan andere partijen dan de opdrachtnemer beschikbaar worden gesteld voor secundaire wetenschappelijke analyses. De bestanden met een $n \geq 100$ worden daartoe door het WODC beschikbaar gesteld aan het Data Archiving and Networked Services (DANS) van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.
3. Voor hergebruik van onderzoeksmaterialen en -data is in alle gevallen toestemming van het WODC nodig, ook wanneer het hergebruik uitgevoerd wordt door de opdrachtnemer van het oorspronkelijke onderzoek.

Artikel 11 Vermelding auteursrechten en opdrachtgeverschap WODC

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

1. Het auteursrecht op het door de Opdrachtnemer verrichte onderzoeksrapport berust bij de auteurs ervan. De Opdrachtnemer verleent hierbij, mede namens de auteurs, aan het WODC toestemming om het onderzoeksrapport te reproduceren, te publiceren of in andere vorm beschikbaar te stellen aan het publiek, met inachtneming van de persoonlijkheidsrechten van de makers, als bedoeld in art. 25 Aw.
2. De Opdrachtnemer verleent namens de auteurs volmacht aan het WODC om de rechten van de auteurs, de persoonlijkheidsrechten daaronder begrepen, in en buiten rechte te handhaven. Het WODC zal deze volmacht niet uitoefenen dan na overleg met Opdrachtnemer.
3. De volgende tekst dient te worden gebruikt in het colofon van het eindrapport: '© [jaartal]; [naam opdrachtnemer]. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van [naam opdrachtnemer].'
4. Bij publicatie van het onderzoek, bij (her)gebruik van de onderzoeksresultaten en bij vermelding in jaarverslagen en dergelijke wordt in alle gevallen aangegeven dat het onderzoek heeft plaatsgevonden in opdracht van het WODC van het ministerie van Justitie en Veiligheid.
5. Indien de Opdrachtnemer het rapport als commerciële of andere uitgave wil publiceren dient het WODC om toestemming te worden gevraagd. Het WODC zal die verstrekking niet dan in uitzonderlijke omstandigheden weigeren. Het WODC kan hieraan voorwaarden verbinden.

Artikel 12 Openbaarmaking van onderzoeksresultaten

1. Tijdens het onderzoek en na afronding daarvan, zijn de Opdrachtnemer en diens Personeel verplicht geheimhouding te betrachten over de bij het onderzoek opgedane ervaringen, de bereikte resultaten, de geformuleerde conclusies en eventuele aanbevelingen. Slechts bij wijze van hoge uitzondering en uitsluitend met voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC kan hiervan worden afgeweken.
2. In afwijking van bovenstaand lid 1 en van Artikel 13 lid 3 van de ARVODI-2018, geldt dat zes weken na de datum van acceptatie van het eindrapport door het WODC, of zoveel eerder als het rapport door het WODC openbaar wordt gemaakt, de Opdrachtnemer en diens Personeel zonder enige voorafgaande toestemming vrij zijn om het rapport te publiceren en te verspreiden en/ of publiekelijk melding te maken van de bij het onderzoek bereikte resultaten en conclusies.

Artikel 13 Verspreiding rapportage

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

1. Na de openbaarmaking zal het WODC het rapport en de samenvatting(en) op zijn website plaatsen.
2. Het WODC draagt zorg voor de verspreiding van het rapport binnen het ministerie van Justitie en Veiligheid, evenals aan de leden van de begeleidingscommissie.
3. Het WODC biedt in voorkomende gevallen het onderzoeksmateriaal (digitaal) aan, aan het Data Archiving and Networked Services (DANS) van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW).
4. Het WODC biedt informatie over het onderzoek en het onderzoeksrapport (digitaal) aan, aan de Nederlandse Onderzoek Databank (NOD) van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) en aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Artikel 14 Integriteitsverklaring

1. De Opdrachtnemer verklaart dat hij ter verkrijging van de opdracht, generlei voordeel heeft geboden, gegeven, doen aanbieden of doen geven aan enige medewerker van het WODC en/ of het ministerie van Justitie en Veiligheid. Hij zal dat ook niet alsnog doen teneinde personen in dienst van het WODC en/ of het ministerie van Justitie en Veiligheid te bewegen enige handeling te verrichten of na te laten.
2. Het WODC verklaart dat het tijdens de uitvoering van de opdracht op geen enkele wijze de onafhankelijkheid van Opdrachtnemer zal schenden.

Artikel 15 Toepassing Algemene Rijksvoorwaarden

1. Voor onderwerpen waarin de tekst van deze overeenkomst niet voorziet, zijn op deze overeenkomst uitsluitend de Algemene Rijksvoorwaarden voor het verstrekken van opdrachten tot het verrichten van diensten 2018 (ARVODI-2018) van toepassing, die deel uitmaken van deze Overeenkomst (zie: voetnoot 1). Enigerlei andere voorwaarden zijn niet van toepassing, tenzij voortvloeiend uit wettelijke bepalingen.
2. In aanvulling op Artikel 22 van de ARVODI-2018, geldt dat bij voortijdige ontbinding van deze overeenkomst, de Opdrachtnemer de werkzaamheden op een zodanige wijze afrondt en de resultaten zodanig overdraagt aan het WODC of aan een door het WODC aan te wijzen derde, dat onbelemmerde voortzetting van het onderzoek mogelijk is.
3. Indien Opdrachtgever de resultaten van de Diensten op grond van artikel 4.3 van de ARVODI-2018 door een derde laat beoordelen, zal

zij Opdrachtnemer vooraf schriftelijk informeren. De derde partij zal hierbij de geheimhoudingsverplichtingen, die ingevolge artikel 13 van de ARVODI-2018 op de Opdrachtnemer rusten, in acht nemen.

Datum
23 maart 2023

Ons kenmerk
3382

4. Voor zover onderstaande documenten met elkaar in tegenspraak zijn, prevaleert het eerder genoemde document boven het daarna genoemde:
 1. deze Overeenkomst;
 2. de ARVODI-2018.Ditzelfde geldt voor:
 1. nadere correspondentie over de offerte en het onderzoeksvoorstel;
 2. de offerte die aan de opdracht ten grondslag ligt;
 3. de offerteaanvraag/startnotitie.
5. Op deze Overeenkomst zijn onderstaande Artikelen uit de ARVODI-2018 niet van toepassing:
 - Artikel 4 leden 1 en 5;
 - Artikel 14 leden 1 en 2;
 - Artikel 24.

Artikel 16 Slotbepalingen

1. Afwijkingen van deze Overeenkomst zijn slechts bindend voor zover zij uitdrukkelijk tussen de Opdrachtnemer en het WODC schriftelijk zijn overeengekomen.
2. Door ondertekening van deze Overeenkomst vervallen eventueel eerder door de Opdrachtnemer en het WODC gemaakte mondelinge en schriftelijke afspraken omtrent de hierbij overeengekomen werkzaamheden.

Aldus in tweevoud getekend,

De Opdrachtnemer:

Datum
23 maart 2023
Ons kenmerk
3382

Plaats

Datum

Functie Directeur bedrijfsvoering

Naam [REDACTED]

Handtekening

Het WODC:

Plaats Den Haag

Datum 23 maart 2023

Functie De plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk
Onderzoek- en Documentatiecentrum

Naam

Handtekening

Lijst van bijlagen

Bijlage 1 Offerte van Opdrachtnemer 23 februari 2023
Bijlage 2 Voorwaarden elektronisch factureren
Bijlage 3 Quick Reference Card factuur portal
Bijlage 4 Bijsluiter e-factureren juli 2022

Link

[Procedure uitbesteding onderzoek](#)